پەیوەندی و کارلێکی نێوان زمان و بیر

تابۆی سێکسی بە نمونە

د. هێمن عەبدولحەمید شەمس
زانکۆی کۆیە- فاکەڵتیی پەروەردە
بەشی زمانی کوردی

پوختە

پەیوەندی و کارلێکی نێوان زمان و بیر

تابۆی سێکسی بە نمونە

ئەم لێکۆڵینەوەیە، لە سنوری زمانەوانیی دەرونیدایە، کە لقێکە لە زمانەوانیی کارەکی، لە پێشەکی و سێ بەش و ئەنجام پێکهاتووە.

لە بەشی یەکەمدا، باس لە زمان و هێما و زمانەوانیی دەرونی و پەیوەندیی نێوان زمان و بیر و زمان و جیهانبینی کراوە لەگەڵ تاکگەرایی و هەڵکردن. لێکۆڵینەوەکە بەو ئاراستەیەیە کە چۆنیەتی و شێوازی هەڵبژاردن و بەکارهێنانی کەرەستە زمانییەکان لەلایەن تاك، بەشێکن لە چۆنیەتیی بیرکردنەوە و کەسێتی و هۆکارێکی سەرەکیی هەڵکردن و خۆگونجاندنی تاکە لەگەڵ کۆمەڵ و دەوروبەریدا، چونکە زمان ئامرازێکی کارایە، لە ڕێگەیەوە مرۆڤ دەتوانێت بە چەندین شێوازی جیاواز، مەبەست و پەیامەکانی بگەیەنێت. بەکارهێنانی دەربڕینە تابۆکان، یان داپۆشین و پەرژینکردنی دەربڕینەکان، بۆ نیشاندانی ڕێز یان بریندارکردنی هەستی بەرامبەر و هێرشکردنە سەریان، بەشێکن لە شێوازی ئاخاوتنی تاك و کۆمەڵ.

بەشی دووەم، تایبەتە بە تابۆ. تابۆ لە زماندا، بریتییە لە سنوردارکردن و قەدەغەکردنی ناوهێنان یان باسکردنی چەند بابەتێك بە شێوەیەکی ڕاشکاو و ڕاستەوخۆ و لەبریدانان و بەکارهێنانی چەند دەربڕینێکی دیکە بە هەمان چەمك و واتا لە شوێنیان. ئەمەش بەهۆی چەند هۆکارێکی کۆمەڵایەتی و دەرونی و ئاینی و سیاسی و ... هتد هوە دەبێت، کە بە پێی سەردەم و لە کۆمەڵێکەوە بۆ کۆمەڵێکی دیکە، دەگۆڕێت. تابۆ چەند جۆرێکی هەیە، بەڵام لەم لێکۆڵینەوەیەدا تابۆی سێکسی تەوەری باسەکەیە و لە ژێر ڕۆشناییی پەیوەندیی زمان و بیردا لێیکۆڵراوەتەوە و ڕۆڵ و کاریگەریی دەربڕینە (داپۆشەر- وروژێنەر)ەکان جەختیان لەسەر کراوەتەوە.

لە بەشی سێیەمدا چەند دەقێك لە ئاخاوتنی ڕۆژانەی ئاخێوەرانی زمانی کوردی، زاری کرمانجیی ناوەڕاست بە نمونە هێنراونەتەوە و بە پێی پێویست قسە و باسیان لەسەر کراوە و لایەنە تیۆرییەکانی بەشی یەکەم و دووەمیان تێدا دەستنیشانکراوە. لەکۆتاییدا لێکۆڵینەوەکە بە چەند ئەنجامێك گەیشتووە، بۆنمونە: سێکس هەژمونێکی فراوانی بەسەر بیر و باری دەرونیی تاکی کوردەوە هەیە و لە زمان و شێوازی ئاخاوتنیدا ڕەنگی داوەتەوە. بەشێوەیەکی گشتی، ئاخێوەری کورد، جیهانبینییەکی سێکسیی هەیە و زمانی کوردی لە ناونان و وردەکارییەکانی پرۆسەی سێکسیدا، تارادەیەك، هەژارە.

پێشەکی

٠ ــ ١ / ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە:

ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە، (پەیوەندی و کارلێکی نێوان زمان و بیر – تابۆی سێکسی بە نمونە) یە.

٠ ــ ٢ / هۆی هەڵبژاردنی بابەتەکە:

تابۆ، بەشێکی گرنگی فەرهەنگی زمان و ژیانی ڕۆژانەی قسەکەرانی هەر زمانێکە، بە جیاوازیی کلتور و ئاستی ڕۆشنبیری و جیهانبینیی تاك و کۆمەڵ. بۆیە بە باشمانزانی لێکۆڵینەوەیەك لەبارەی تابۆ لە زمانی کوردیدا ئەنجام بدەین و لە ڕوانگەی بیر و جیهانبینیی کوردەوە لێیبکۆڵینەوە.

٠ ــ ٣ / سنوری لێکۆڵینەوەکە:

لێکۆڵینەوەکە لە سنوری زمانەوانیی دەرونیدایە، کە لقێکە لە زمانەوانیی کارەکی.

٠ ــ ٤ / گرنگیی لێکۆڵینەوەکە:

بەپێی زانیاریی ئێمە، لە زمانی کوردیدا، تابۆ لە ڕوانگەی کلتور و لایەنی کۆمەڵایەتییەوە لێیکۆڵراوەتەوە و لە سنوری زمانەوانیی کۆمەڵایەتیدا، کاری بە پێزی لەسەر کراوە، بەڵام تا ئێستا، لە زمانەوانیی دەرونیدا لێکۆڵینەوەی لەسەر نەکراوە. ئەمە یەکەم لێکۆڵینەوەیە کە لە لایەنی دەرونییەوە لە تابۆ دەکۆڵێتەوە و تابۆ بەبیری قسەکەرەوە پەیوەست دەکات.

٠ ــ ٥ / گریمانەی لێکۆڵینەوەکە:

گریمان جیهانبینیی تاکی کورد، جهانبینییەکی سێکسییە.

٠ ــ ٦ / ئامانجی لێکۆڵینەوەکە:

ئامانج لە لێکۆڵینەوەکە، سەلماندنی گریمانەی لێکۆڵینەوەکەیە. هەوڵ دەدەین لە لایەنی تیۆری و نمونەکانەوە ئەمە بسەلمێنین.

٠ ــ ٧ / ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە:

لە پەسنکردن و شیکردنەوەی نمونەکاندا، پەیڕەوی ڕێبازی دەرونی کراوە.

٠ ــ ٨ / کەرەستەی لێکۆڵینەوەکە:

کەرەستەی لێکۆڵینەوەکە نمونەی دەربڕینەکانی ڕۆژانەی ئاخێوەرانی زمانی کوردین لە زاری کرمانجیی ناوەڕاستدا.

٠ ــ ٩ / ناوەڕۆکی لێکۆڵینەوەکە:

لێکۆڵینەوەکە لە پێشەکی و سێ بەش و ئەنجام پێکهاتووە. بەشی یەکەم چەند ناونیشانێك لەخۆدەگرێت، لەوانە: زمان، هێمادانان، زمانەوانیی دەرونی، تاکگەرایی و گونجان، پەیوەندیی نێوان زمان و بیر، زمان و جیهانبینی. بەشی دووەم تایبەتە بە تابۆ، چەند ناونیشانێك دەگرێتەخۆ، لەوانە: تابۆ، جۆرەکانی تابۆی زمانی، تابۆی سێکسی لە فەرهەنگی زماندا، دەربڕینە داپۆشەر – ورووژێنەرەکان، هەژمونی سێکس، دەوروبەر و واتا. لە بەشی سێیەمدا، چەند دەقێکی ئاخاوتنی ڕۆژانەی ئاخێوەرانی زمانی کوردی بە نمونە هێنراونەتەوە و لێیانکۆڵراوەتەوە. لە کۆتاییدا ئەنجام و لستی سەرچاوەکان خراونەتەڕو.

بەشی یەکەم

١-١ / زمان

زمان، گرنگترین داهێنانی مرۆڤە بە درێژاییی مێژووی مرۆڤایەتی و ئاڵۆزترین سیستەمی پەیوەندیی زارەکییە. بێگومان ئەمەش لە ئەنجامی گەشەی هزر و سەرهەڵدان و زیاتربونی پێویستییەکانی تاك و کۆمەڵ هاتوتەکایەوە. یەکێک لەو لایەنانەی کە سیستەمی زمان دەکات بە دیاردەیەکی ئاڵۆز، ئەوەیە؛ کە زمان لەیەک کاتدا دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی و هزری و دەرونیشە. بە دەربڕینێکی دیکە، زمان، دیاردەیەکی فرە ڕەهەندە؛ لەگەڵ ئەوەی کە ڕەهەندێکی کۆمەڵایەتیی هەیە، بە هەمانشێوە ڕەهەندێکی هزری و ڕەهەندێکی دەرونیشی هەیە.

کۆمەڵناسەکان، زمان بە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی دادەنێن. کۆمەڵایەتیبونی زمان، پەیوەستە بە کاریگەری و گرنگیی زمان لە دروستبون پێکهاتەی کۆمەڵدا. زمان، بنەمایەکی سەرەکیی دروستبونی کۆمەڵە و "بەهێزترین هۆکاری پێکەوەبەستنی ئەندامانی کۆمەڵە" (نهر: ١٩٨٨: ١٩). ڕۆڵی زمان، لە ژیانی کۆمەڵایەتیی مرۆڤ و کۆمەڵدا و لە ئاڵوگۆڕکردن و گەیاندنی بیر و پەیامەکاندا و لە دروستکردن و تێکدانی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا، گرنگی و پێویستییەکی هێند حاشاهەڵنەگرە، کە تا ئێستا جێگرەوەیەك بۆ زمان لەلایەن مرۆڤەوە دانەهێنراوە.

زمان، لە سادەترین و بچوکترین، تـا گەورەترین و ئاڵۆزترین کاری ڕۆژانەی مرۆڤدا بەشدارە و ڕۆڵی سەرەکیش دەبینێت. زمان، ناسنامەی کۆمەڵایەتیی تاك و کۆمەڵەکانە، ڕەنگدانەوەی ئاستی هۆشیاری و ڕۆشنبیری و جیهانبینیی تاك و کۆمەڵە. زمان، هەڵگری مێژووی کۆمەڵ و تۆماری مێژووی هزری و کۆمەڵایەتی و ڕامیاری و کارگێری و ...هتد ی کۆمەڵە.

کارلێکی نێوان زمان و کۆمەڵ، بەڵگەیەکی دیکەی سەلمێنەری کۆمەڵایەتیبونی دیاردەی زمانە. مەبەستمان لە کارلێك، کاریگەریی ئاڵوگۆڕی نێوان زمان و کۆمەڵە، ئەمەش دیاردەیەکی هەستپێکراوە. مرۆڤ، بە زمان، ڕوماڵی گشت دیاردە و چەمکە دەرهەست و بەرهەستەکانی دەوروبەر دەکات و هیچ دیاردە و چەمکێك لە دەرەوەی زماندا نییە کە هێمای زمانیی بۆ دانەنابێت (ئەمە جگە لەوەی کە هەندێجار زیاتر لە هێمایەك بۆ دیاردەیەك دادەنێت). لە لایەکی دیکەشەوە هیچ دیاردە و هەست و بیر و چەمکێك نییە کە مرۆڤ نەتوانێت بە زمان دەریانببڕێت و باسیان بکات و بیانگەیەنێت بە کۆمەڵ و دەوروبەری. هەروەها هەمو گۆڕانێك لە ئاستەکانی هزری و ڕۆشنبیری و ئابوری و کۆمەڵایەتی و ...هتد ی کۆمەڵدا، گۆڕانی زمانی بە دوادا دێت و ڕەنگدانەوەی لە زماندا دەبێت (وافی: ١٩٧١: ١٠). هەر لە بەرانبەر ئەمەیشدا، هیچ یەکێك لەو گۆڕانکارییانە بەبێ بەشداری و هاوکاریی زمان ڕونادەن و زمان هۆکار و ئامرازێکی کاریگەرە لە ڕودانیاندا (موحسین: ٢٠٠٨: ١١٢). ئەم جۆرە کارلێکە لە نێوان زمان و کۆمەڵدا، جارێکی دیکە کۆمەڵایەتیبونی زمان دەسەلمێنن. لە هەمو ئەمانەش گرنگتر، مرۆڤ، زمان لەو کۆمەڵەوە فێردەبێت کە تیایدا دەژیت و گەورەدەبێت، بۆیە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە.

هزریبونی زمان چۆن ڕەنگدەداتەوە؟ بۆ وەڵامی ئەم پرسە، پێویستمان بە باسێکی کورتی پەیوەندیی نێوان مێشك و زمان هەیە. ناوچەکانی (پڕۆکا) و (ڤێرنیکا) (Broca's Area & Wernicke's Area)لە پێکهاتەی مێشکی مرۆڤدا، بەرپرسی ڕەفتاری زمانن (خرما: ١٩٧٨: ١٧٤)، بەشێکیان پەیوەستە بە تێگەیشتنی زانیاری و هەڵگرتنیان لە مێشکدا (ئەمبارکردن)، بەشەکەی تریش بەرپرسی دەربڕینە. بونی هەر گرفتێك لە خانەکانی ئەم بەشانەی مێشکی مرۆڤ؛ گرفتی زمانییان بە دوادا دێت، ئەمەش لایەنێکی هزریبونی زمان دەخاتەڕو.

لەلایەکی تریشەوە، ڕودانی چەندان چالاکی و کارلێکی هزری لە مێشکدا، بەر لە دەربڕین و ئاخاوتن؛ لایەنێکی تری هزریبونی زمان دەسەلمێنن، چونکە بەر لە ئاخاوتن کۆمەڵێك کردەی هزری لە مێشکدا ڕودەدەن، ئینجا قۆناغی دەربڕین دەستپێدەکات. بەدەر لەمانەش، زمان ڕەنگدانەوەی بیرە و ئامرازی سەرەکی و کارای گەیاندنی بیر و قاڵبی بیر و ئاراستەکەری بیرکردنەوە و ... هتد ی بیرە، جارێکی دی زمان وەك دیاردەیەکی هزری دەخەنەوە ڕو. بۆیە دەڵێین بەڵێ زمان لەگەڵ ئەوەی دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە، دیاردەیەکی هزریشە. پەیوەندیی زمان و بیر، کرۆکی ئەم باسەیە.

دوای ئەوەی کە کۆمەڵایەتیبون و هزریبونی زمان باسکرا؛ کاتی ئەوەیە بپرسین ئایا زمان دیاردەیەکی دەرونییە؟ بۆ وەڵامی ئەم پرسە پێویستە باس لە پەیوەندیی و کارلێکی نێوان زمان و دەرون یان باری دەرونی بکرێت.

کاریگەریی باری دەرونی لەسەر زمان، لە سادەترین شێوەیدا، لە بەکارهێنانی زماندا ڕەنگدەداتەوە. کاتێ سەرنجی ئاخێوەر بدرێت لە بارە دەرونییە جیاوازەکاندا، بە ئاشکرا درك بە جیاوازیی شێوازی ئاخاوتن و بەکارهێنانی

زمان دەكرێت. بەدەربڕینێكی دی، درك بەوە دەكرێت كە زمانیش بەشێوەیەكی جیاواز، بەپێی بارە دەروونییەكە، بەكاردەهێنێت. لەلایەكی تریشەوە زمان، كاریگەریی لەسەر باری دەرونیی مرۆڤ هەیە و چۆنیەتیی بەكارهێنانی زمان ڕەنگدانەوە و كاریگەریی لەسەر باری دەرونیی گوێگرەكانمان هەیە. هەروەها دەتوانین بڵێین، كەرەستە زمانییەكان یان شێوازی ئاخاوتن دەتوانێت بارە دەروونییەكان لە ئارامەوە بۆ هەڵچون و ناجێگیر بگۆڕێت و بە پێچەوانەشەوە، كە ئەمانەش جارێكی دیكە كاریگەرییان لەسەر شێوازی ئاخاوتن و زمان دوبارەدەبێتەوە. سەرەتای تێكچونە دەرونییەكانیش لە زمانەوە هەستیان پێدەكرێت و زمان بەشێكە لە چارەسەرە دەرونییەكان. لەمەش زیاتر، زمان ناسنامەی تاك و كۆمەڵە. كەواتە زمان، دیاردەیەكی دەرونیشە.

زمان، ڕەنگدانەوە و بەرهەمی هزر و كلتور و ڕۆشنبیریی ئەو كۆمەڵەیە كە قسەی پێدەكەن. زمانەوانیی كارەكی، وەك بەشێك لە زانستی زمان، لە هەمو ئەو لایەنانە و چەندان لایەنی دیكەی زمان دەكۆڵێتەوە، كە ئەم لێكۆڵینەوەیەش بەشێكە لێی.

١ ــ ٢ / هێـمـادانـان (ناونان)

هێما، بریتییە لە دانانی شتێك بە نیشانە بۆ شتێكی دیكە، بەمەبەستی ناسینەوە و جیاكردنەوەی. "زمان، گرنگترین و ئاڵۆزترین و وردترین پەیڕەوە كە كەڵك لە هێماكاری وەردەگرێت" (فەتاح: ٢٠١١: ٤٩). كرۆكی هێماكاریش لە زماندا بریتییە لە ناونان. "زمانی مرۆڤ، بریتییە لەو پەیڕەوەی كە مرۆڤ بۆ لەیەكترگەیشتن بەكاری دەهێنێت، بەكارهێنانی پەیڕەوەكەش بەندە بە توانای داهێنان و لێكدانەوە و بەكارهێنانی هێما" (فەتاح: ٢٠١١: ٤٤). مرۆڤ، بۆئەوەی لە خۆی و ژینگە و شتەكانی دەوروبەری خۆی بگات و بتوانێت بەسەریاندا زاڵبێت و بەكاریان بهێنێت و باسیان بكات، ناچاربووە هێمایان بۆ دابنێت، واتە ناویان لێبنێت، ئەمەش بریتییە لەو هێماكارییەی كە سیمایەكی جیاكەرەوەی مرۆڤە و ڕۆژانە ئەنجامی دەدات. بۆ ئەمەش پێویستی بە ڕێككەوتنێكی كۆمەڵایەتی هەیە.

داهێنان و بەكارهێنانە جۆراوجۆرەكانی هێما، بە ڕێككەوتن و پێكهاتنی ئاخێوەرانەوە بەندە، تەنانەت ئەو هێمایانەش كە چەمكێكی تابۆ وەردەگرن، هەر ئاخێوەرانی زمانەكە واتایان پێدەبەخشن و بڕیار لەسەر چۆنیەتیی بەكارهێنانی و شیاوی و نەشیاویی دەدەن، چونكە "هێما لە بنەڕەتدا خاوەنی هیچ تایبەتییەكی خۆی نییە، لەبەر ئەوە نە جوانە و نە ناشیرین، نە خراپە و نە چاك، نە لەبارە و نە نالەبار، بەڵكو ئەم تایبەتییانە زۆرجار بە هەڵە دەدرێتە پاڵی و پاش ماوەیەك لەخۆشمان دەبێتە ڕاست" (فەتاح: ٢٠١١: ٤١).

١ ــ ٢ ــ ١ / گۆڕینی هێما

بەهۆی هەڵكەوتە و سروشتی زمان و هێماكانی، كە پەیوەندیی نێوان هێما و هێمابۆكراو، ناو و چەمك، لەزۆربەی هێمازمانییەكاندا پەیوەندییەكی لەخۆوەیە، هەروەها بەها و نرخی هێماكانیش، لە كۆمەڵێكەوە بۆ كۆمەڵێكی تر یان لە نەوەیەكەوە بۆ یەكێكی تر، بە تێپەڕبونی كات گۆڕانی بەسەردا دێت، بۆیە وازهێنان لە بەكارهێنانی هێمایەكی دیاریكراو، یان بەردەوامی و گۆڕینی هێماش كارێكی فرەڕەهەندە و بەلایەنی كۆمەڵایەتی و هزری و دەرونیی ئاخێوەرانەوە پەیوەستە. لەبەر ئەوە، هێماكان بە بڕیاری كۆمەڵ دێنە كایەوە و بە بڕیاری كۆمەڵیش دەگۆڕرێن. بۆیە زۆر ئاساییە كە لە قۆناغێكی دیاریكراودا هێمایەك بۆ دیاردەیەك بەكاردێت و لە قۆناغێكی دیكەدا ، لە هەمان كۆمەڵ و زماندا، هێمایەكی دیكە بۆ هەمان دیاردە بەكاردێت. بێگومان ئەو گۆڕانەش پەیوەستە بە گۆڕانی هزری و جیهانبینیی ئاخێوەرانی زمانەكە، وەك لە (١-١)دا باسكرا.

١ ــ ٣ / زمانەوانیی دەرونی Psycholinguistics

لقێكی زمانەوانیی كارەكییە Applied Linguistics ، لە پەیوەندیی نێوان زمان و دەرونی مرۆڤ دەكۆڵێتەوە. هەروەها بەو لێكۆڵینەوە جیاوازانە دەوترێت، كە لە ڕوانگەی دەرونییەوە كار لەسەر زمان دەكەن و لێیدەكۆڵنەوە. (سەعید: ٢٠١١: ١٦ ــ ١٨).

زمان، كەرەستە و بوارێكی هاوبەش و بەیەكگەیەنی نێوان زانستی زمان و دەروونناسییە، چونكە زمان یەكێكە لە ڕەفتارەكانی مرۆڤ و دەروونناسیش لێكۆڵینەوەیە لە ڕەفتاری مرۆڤ، كەواتە لێكۆڵینەوە لە ڕەفتاری زمانی، خاڵێكی هاوبەشە لە نێوان زانستی زمان و دەروونناسیدا. بۆیە (زمانەوانیی دەرونی، كار لەسەر لایەنە هاوبەشەكانی زانستی

زمان و دەروونناسی دەکات و هەوڵدەدات بیسەلمێنێت کە زمان بە ئاوەزی مرۆڤەوە پەیوەستە) (مەحموود: ٢٠١٢: ٤١).

ئەم لقە زانستییە، لە ساڵی ١٩٥٣ لە شاری بلومنگتون، لە ویلایەتی ئەندیانا، ناسێنرا. کۆمەڵێك لە زانایانی دەروونناسی و ئەتنۆلۆژی و زمانەوان، سنور و چوارچێوەی لێکۆڵینەوەی ئەم لقەزانستییەیان دیاریکرد. (سەعید: ٢٠١١: ١٨).

١ ــ ٣ ــ ١ / سنوری کاری زمانەوانیی دەرونی

لێرەدا هەوڵ دەدەین زۆر بە کورتی سنوری کاری ئەم لقەزانستییە، وەك لە سەرچاوەکاندا دیاریکراوە، بخەینەڕو.

پەیوەستییەکی زۆر بەهێز لە نێوان زمان و جیهانی هزر و دەرونی مرۆڤدا هەیە (افیتش: ١٩٩٦: ٣٠١). شیکردنەوەی دەربڕینەکان لە ڕوانگەیەکی دەرونییەوە، یاخود شیکردنەوەی لایەنە زمانیی ــ دەرونییەکان، بۆ زانینی چۆنیەتیی کارکردنی بیر و دەرخستنی پەسنکردنی تەواوی توانستی زمانی و چۆنیەتیی گەیاندنی بیر، بەشێکی گرنگی کارکردنی زمانەوانیی دەرونییە (مەحموود: ٢٠١٢: ٣٩). زمانەوانیی دەرونی هەوڵدەدات پەیوەندیی نێوان هزری مرۆڤ و زمانەکەی بدۆزێتەوە (مەحموود: ٢٠١٢: ٣٦)، بە دەربڕینێکی دیکە، زمان لەسەر چەند بنەمایەکی ئاوەزی و دەرونی شیدەکاتەوە (بشر: ب.س: ٤٩).

لەم کورتەیەی کە باسکرا و بەپێی سەرچاوەکان، دەتوانرێ ئەم خاڵانە بەدیبکرێن:

١. دۆزینەوەی پەیوەندیی نێوان قسەکەر و دەربڕینەکانی. لەم ڕوانگەیەشەوە، زمانەوانیی دەرونی، تاك، وەك نوێنەری گشت سەیردەکات. (مەحموود: ٢٠١٢: ٣٦).
٢. وەرگرتن و فێربونی زمان لای منداڵ، هەروەها توانا و چۆنیەتیی تێگەیشتنی پێکهاتە زمانییەکان و یاساکانیان. (سەعید: ٢٠١١: ١٨).
٣. نەخۆشییەکانی دەربڕین و دیاریکردنی هۆکار و چارەسەریان.
٤. پلانی ئاخاوتن، کە ئەمانە دەگرێتەوە:
   أ- هەڵبژاردنی وشە و کەرەستە زمانییەکان.
   ب- چۆنیەتیی دەربڕینی بیرۆکەکان.
   پ- چۆنیەتیی هەڵگرتن (ئەمبارکردن ــ خزن)ی زانیارییەکان و دەربڕینیان.
   ت- چۆنیەتیی گەڕاندنەوەی زانیاری و دەربڕینەکان، لە کاتی پێویستدا. (بشر: ب.س: ٥٠).
٥. چۆنیەتیی تێگەیشتنی گوێگر لە دەربڕاوە زمانییەکان (بشر: ب.س: ٥٠). واتە گرنگیدان بە هەمو ئەو کردە هزری و ئاوەزییانەی کە لە ئەنجامی پەیوەندیی نێوان مێشك و ئەندامانی ئاخاوتنی قسەکەر، هەروەها ئەندامانی بیستن و مێشکی گوێگردا ڕوودەدەن. (الضامن: ب.س: ٤٠).
٦. لێکۆڵینەوە لە ڕەفتاری زمانی و ئەو لایەنانەی کە بەرپرسن لێی. (سەعید: ٢٠١١: ١٧). زمانەوانیی دەرونی، لە ڕێگەی وروژێنەر و وەڵامدانەوە (المثير و الاستجابة) لە پرۆسەکانی ئاخاوتندا، لە ڕەفتاری زمانی دەکۆڵێتەوە، هەوڵدەدات لەو ڕەفتارە زمانییانە وردبێتەوە و سەرنجی ئەو پاشماوە ڕەفتارییانە بدات کە لە قسەکەرەوە بەجێدەمێنن. (مەحموود: ٢٠١٢: ٤١)، واتە تێبینیکردن و گرنگیدان بە وەڵامدانەوە و بەدەنگەوەهاتنی بەشدارانی ئاخاوتن.
٧. گرنگیدان بە پەیوەندیی زمان بە مێشك و کەسێتییەوە (الضامن: ب.س: ٤٢). زمانەوانیی دەرونی لە پرۆسە و میکانیزمە زمانییەکان دەکۆڵێتەوە و گرنگی بە پەیوەندیی نێوان زمان و بیر و چۆنیەتیی ئاڵوگۆڕکردنی بیر دەدات، بەهۆی زمانەوە، لە ڕێگەی چۆنیەتیی کارکردنی پرۆسە ئاوەزییەکان لەناو بیردا و پەیوەندییان بە تۆمارکردن و هەڵگرتنی زانیارییە زمانییەکانەوە (مەحموود: ٢٠١٢: ٤١)، بە دەربڕینێکی دیکە، لێکۆڵینەوە لەو کردە هزرییانە دەکات، کە مرۆڤ بۆ بەرهەمهێنانی زمان و تێگەیشتنی ئەنجامیان دەدات (سەعید: ٢٠١١: ١٧ ــ ١٨)، واتە زمانەوانیی دەرونی لە ئەرکی زمان، پەیوەست بە بیرکردنەوە و تێگەیشتن و بەرهەمهێنان دەکۆڵێتەوە و ئەرکی زانیارییەکان لە گەیاندنی واتا و بیر و پەیپێبردنەکان دیاریدەکات (مەحموود: ٢٠١٢: ٤٢).

لەم ڕوانگەیەوە، ئەم لێکۆڵینەوەیەش مەبەستیەتی ئەرکی هەندێ لە دەربڕینە تابۆ و وروژێنەرەکان، کە سەرجەمیان زانیاریی زمانین، لە ئاخاوتنی ڕۆژانەی ئاخێوەرانی کورددا، دیاریبکات.

١ ــ ٤ / تاکگەرایی و گونجان

مرۆڤ بونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە و بەتەنیا ناژی، بۆ ئەوەی لەگەڵ دەستە و کۆمەڵدا بژی، پێویستە خۆی بگونجێنێت و هەندێجار هەوڵبدات کۆمەڵ لەگەڵ خۆیدا بگونجێنێت. لەپێناوی وەرگرتنی ڕەزامەندیی کۆمەڵ و بون بە ئەندام لە کۆمەڵدا، پێویستە تاك بەپێی ئەو یاسا و چەمك و تێڕوانینانە ڕەفتاربکات کە کۆمەڵ بە گونجاو و شیاویان دەزانێت و خۆی دایناون. ئەندامانی هەر کۆمەڵێك لە ژیانی ڕۆژانەیاندا، پێویستیان بە کۆمەڵێك یاسا هەیە، کە پەیوەندییەکانی نێوانیان ڕێکبخات، بۆیە لەسەر چەندین بنەما و یاسا ڕێککەوتون و پەیڕەویان دەکەن و لەسەر ئەو بنەمایانە پەیوەندی لەگەڵ یەکتریدا دەکەن. "بەشێوەیەکی گشتی، تاك، دوجۆر یاسای بەسەردا دەسەپێ و پێویستە پێیانەوە پابەندبێت، جۆرێکیان یاسا نوسراوە فەرمییەکانی دەسەڵاتە و جۆرەکەی دیکەشیان یاسا کۆمەڵایەتی و نەریتەکانی کۆمەڵن، کە زۆربەیان نەنوسراون" (سلمان: ١٩٨٥: ٩٨)، هەموشیان بەرهەمی بیری مرۆڤن. لەگەڵ هەمو ئەمانەشدا، تاك خاوەنی تایبەتمەندیی خۆیەتی و زۆرجار هەوڵدەدات بونی خۆی وەك تاکێکی جیاواز لە کۆمەڵدا نیشانبدات، ئەمەش تاکگەراییە. بۆیە "هەرچەندە مرۆڤ بە سروشتی خۆی بونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە، بەڵام لە هەمان کاتدا تاکڕەوە و ئارەزوی تاکڕەوی دەکات" (ڕسل: ٢٠٠٦: ١١٥).

مێژوی مرۆڤایەتی ئاماژە بەوە دەدات کە ژیان ململانێیە لەپێناو پاراستنی خود، یان ململانێیە لەنێوان سەلماندن و پاراستنی ناسنامەی تاك و ئارەزوی پاراستنی ئەندامێتی لە کۆمەڵدا، هەروەها کۆمەڵ بە هۆکار و ڕێژەی جیاواز، بەسەر زۆر لایەنی گرنگی ژیانی تاکدا زاڵە. (القذافي – الدويبي: ٢٠١٠: ٢٥٦). چۆنیەتیی هاوسەنگیڕاگرتن و گونجاندن لەنێوان تاکگەرایی و بەرزەفتکردنی کۆمەڵایەتیدا، کردەیەکی ئاڵۆز و بەردەوامە. بە شێوەیەکی گشتی، تا کۆمەڵ، لەڕێی یاسا و نەریتەکانییەوە، زیاتر کۆت و بەند بەسەر ئەندامەکانیدا بسەپێنێ؛ هەستی ئەندامێتیی تاك لاوازتر دەبێت.

تاکی سەرکەوتو، ئەو کەسەیە کە هاوسەنگی لە نێوان تاکگەرایی و گونجاندا دەهێنێتەئاراوە. بریتییە لەو تاکەی لە سەنتەری کۆمەڵایەتیی هەر کۆمەڵێکدایە، چونکە ئەگەر تاکێك تاکگەراییەکەی زاڵ بێت، ئەوا تاکێکی ناچیزەی نامۆی نەویستراوی کۆمەڵی لێدەردەچێت، بە پێچەوانەشەوە ئەگەر خۆگونجاندن و هەڵکردنی زاڵ بێت، ئەوا تاکێکی ونبوی نێو هەڵکردنەکانی ناو کۆمەڵی لێدەردەچێت. (فەرەج: ٢٠١١: ٥٧).

ئەوەی کە لێرەدا مەبەستە و گرنگە باسبکرێت، ڕۆڵی زمانە، چونکە شێواز و چۆنیەتیی بەکارهێنانی زمان و هەڵبژاردنی کەرەستە زمانییەکان لە ئاخاوتنەکاندا، ڕۆڵی سەرەکی دەبینن لە ڕێکخستنی پەیوەندییەکان و گەیاندن و ئاڵوگۆڕکردنی بیر و تێڕوانینەکانی ئاخێوەران و ئەندامانی گروپ و کۆمەڵەکان، چونکە تاك، بەمەبەستی جێخۆشکردن و ڕاگرتنی هاوسەنگی لەنێوان خۆی و کۆمەڵدا، پێویستی بە خۆگونجاندن هەیە. دەربڕین و بەکارهێنانی دەربڕینە تابۆکانیش هەژمونیان بەسەر ئەم پەیوەندییانەوە هەیە، چونکە چۆنیەتیی بەکارهێنانی زمان، ئامرازێکی یەکجار گرنگ و کاریگەرە بۆ بنیادنانی ناسنامەی تاك و دروستکردنی ڕای خەڵك یان ئەندامانی دیکەی کۆمەڵ لەسەر تاك. لەلایەکی دیکەوە "بەکارهێنانە کۆمەڵایەتییەکانی زمان، کاریگەرە بە شارستانی و نۆڕم و بیروباوەڕ و لایەنە ئاوەزییەکان و پلەی ڕۆشنبیری و چۆنیەتیی ڕوانینی خەڵك بۆ ژیان و لایەنە کۆمەڵایەتییە گشتییەکان، هەمو ئەمانە لە شێوەکانی دەربڕیندا دەردەکەون و سیمایەکی تایبەتی پێدەبەخشن" (فەرەج: ٢٠١١: ٨).

١ ـــ ٥ / پەیوەندیی نێوان زمان و بیر

پەیوەندیی نێوان زمان و بیر و حکومڕانییان، بابەتێکی نوێ نییە و دەمێکە سەرنجی بیرمەندان و زمانەوانانی ڕاکێشاوە و قسە و توێژینەوەیان لەبارەوە کردووە و بیروڕای جیاوازیشیان لەسەر خستۆتەڕو. هەندێکیان پێیانوایە زمان و بیر دو شتی جیاوازن و پەیوەندییان بەیەکەوە نییە، هەندێکیشیان وای بۆدەچن کە دو شتی جیاوازن، بەڵام پەیوەندی و پەیوەستییان بەیەکەوە هەیە، کۆمەڵێکیشیان وای دەبینن کە هەردوکیان یەکن.

ئەفلاتون پێیوابووە، کە لە کاتی بیرکردنەوەدا، دەرون یان گیانی مرۆڤ، لەگەڵ خودی خۆیدا دەدوێت. (باطنی: ١٣٩٠: ١٣٣).

ساپییر: زمان، تەنیا ڕەنگدانەوەی دەوروبەری کۆمەڵایەتی نییە، بەڵکو ڕەنگدانەوەی هەندێك تایبەتمەندیی دەرونیی قسەکەرە، لەهەڵبژاردنی وشە و دەربڕین و دروستەی ڕێزمانیدا، بەشێوەیەکی نیمچە سەربەخۆ لە پەیامەکە و واتاکەی کە هەڵیگرتووە. (داود: ٢٠٠٩: ٢٤٢ ـ ٢٤٣).

ساپییر - وۆرف: زمان، دەستی لە سنوردارکردن و لێکدان و پێکهێنانی بیری باودا هەیە. (عەلی: ٢٠١١: ٢٠).

هێردەر پێیوایە، خودی بیر بەبێ زمان بونی نییە، واتە ناتوانرێ بیری کەسەکان بزانرێ، تەنیا لە ڕێگەی زمانیەوە نەبێت. (غلفان: ٢٠١٠: ٤٩).

بیرکردنەوە، ئاڵۆزترین جۆری ڕەفتاری مرۆڤە و کردەیەکی دەرهەستە، تا نەخرێتە ناو بۆتەیەکی زمانییەوە، هەستی پێناکرێت. هەروەها هزر نابێتە ڕاستییەکی هەستپێکراو، کە بۆ بەکارهێنان و گۆڕینەوە بشێت، تەنیا لە ڕێگەی زمانەوە نەبێت. کەواتە پەیوەندییەکی ئۆرگانیی بەهێز لە نێوان زمان و بیردا هەیە، چونکە زمان ئەو بۆتەیەیە کە بیری تێدا دادەڕێژرێت و بیریش ئەو ناوەرۆکەیە کە بۆتە زمانییەکە دەیگرێتەخۆ.

زمان، هزر دەکات بە ڕاستییەکی بەرجەستەکراو (حقیقة ملموسة)، کە بەبێ زمان توانای بەکارهێنانی نابێت. (جعفر: ١٩٧١: ١٠٤).

ئاخێوەری هەر زمانێك، دەکەوێتە ژێر هەژمونی ئەو زمانەی کە قسەی پێدەکات، چونکە چۆنیەتیی بیرکردنەوەی بەسەردا دەسەپێنێ. (داود: ٢٠٠٩: ٢٤٤).

بۆیە دەڵێین: مرۆڤەکان، لە کات و شوێن و باری دەرونیی ئاساییدا، هاوشێوەی بیرکردنەوەیان قسەدەکەن و بە دەربڕینەکانی بەرانبەرەکانیشیان کاریگەر دەبن. بیر و پەیامی قسەکەر و گوێگر، بەبێ زمان، بەیەکناگەن. قسەکەر، هەمو بیرەکانی دەخاتە ناو بۆتەی وشەکانییەوە و گوێگریش هەمو وشە بیستراوەکان دەگۆڕێت بۆ بیر، واتە وشە بیستراوەکان چەند بیرێکی لا دەوروژێنن. بە دەربڕینێکی تر، زمان دەبێتە هۆی گواستنەوە و وروژاندنی بیر و سەرهەڵدانی هزری تازە لای گوێگر.. "بیرکردنەوە پێویستی بە بۆتەیەك هەیە کە شارەزایی و زانیارییەکانی مرۆڤی تێدا ڕێکبخرێت، ئەو بۆتەیەش زمانە، کە ئەم ڕێکخستنە ئەنجام دەدات" (داود: ٢٠٠٩: ٣٣). واتە ناتوانرێ هەست بە بیرکردنەوە بکرێت تا ئەو کاتەی دەخرێتە ناو بۆتەیەکی زمانییەوە، چونکە بیرکردنەوە خۆی ڕەفتار و کردەیەکی نادیارە. واتە دەربڕینە زمانییەکانمان هەڵگری بیرەکانمانن و زادە و ڕەنگدانەوە و گوێزەرەوە و دەربڕ و هەڵگری ئەو تێگە (چەمك) و بیروبۆچون و تێڕوانینانەن کە لە هزرماندان. بۆیە دەتوانرێ زمان بە پێوەرێکی شیاوی هزر و ئاستی بیرکردنەوەی کۆمەڵ دابنرێ، چونکە دەربڕ و ڕەنگدانەوەی بیروباوەڕ و کلتور و ئەزمونەکانی کۆمەڵە. کەواتە بیر، هەژمون و کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆی لەسەر زمان هەیە. لە هەمو ئەو ساتانەشدا کە دەربڕینێکی زمانی، بۆ یەکەمجار بیرێکمان لا دروست دەکات، یان شتێکمان بیردەخاتەوە، ئەمە کاریگەری و هەژمونی زمانە لەسەر بیر. بە دەربڕینێکی دیکە، کاتێك گوێگر بە دەربڕینەکانی قسەکەر کاریگەر دەبێت و دەبن بە سەرچاوەی دروستبونی تێگەی نوێ لە هزری گوێگردا و کاریگەری لەسەر تێڕوانین و بیروبۆچونەکانی دەبێت، کاریگەریی زمان لەسەر بیر دەردەخات. ئەمەش لایەنێکی ئەم توێژینەوەیە.

بەمەبەستی وردبونەوەی زیاتر، پوختەی تیۆر و بۆچونەکان لەسەر پەیوەندیی زمان و بیر دەخەینەڕو:

١ ـ ٥ ـ ١ / داپڕانی ڕەها ـ ڕەهاییی زمان و بیر

ڕینیە دیکارت و هێنری بێرگسۆن، لە داهێنەر و هەڵگرانی ئەم تیۆرییەن، کە هەر پەیوەندی و پەیوەستییەك لەنێوان زمان و بیردا ڕەتدەکەنەوە، واتە زمان کاریگەریی لەسەر بیر نییە و پێشی کاریگەر نابێت؛ بەهۆی جیاوازییان لە سروشت و کارياندا. پێیانوایە زمان، تەنیا بۆتەی بیرە، وەك دەفرێك بۆ شلەمەنییەکەی ناوی، یان ئامرازێکی بەرهەستکەری بیرە، کە بیر، بۆ باسکردنی خۆی بەکاریدەهێنێت. ئەم تێڕوانینە زمان دەکات بە دو توخمی سەرەکی کە دەنگ و واتان، ئەرکی کۆمەڵایەتیی زمان پەراوێز دەکات. (داود: ٢٠٠٩: ١٨٩ ـ ١٩١ ، جعفر: ١٩٧١: ١٢٢).

١ ـ ٥ ـ ٢ / ڕێژەییی زمان و بیر

لیف ڤیگۆتسکی و جان پیاجیە، لە داهێنەر و هەڵگرانی ئەم تیۆرییەن، پێیانوایە زمان و بیر، سەربەخۆییی ڕێژەییان هەیە، بەڵام پەیوەندییەکی ئۆرگانییان هەیە و کاریگەریی ئاڵوگۆڕیان لەسەر یەکتری هەیە. (جعفر: ١٩٧١: ١٢٧ ، داود: ٢٠٠٩: ١٩٣).

ڤیگۆتسکی پێیوایە، زمان و بیر لە بنەڕەتدا دو پێڕەوی سەربەخۆن، بەڵام دوای تەمەنی دوساڵی یەکدەگرن و بیری زمانی دروستدەکەن. (داود: ٢٠٠٩: ١٩٣). پیاجیەش پێیوایە کە گەشەی زانەکی (معرفی) لای منداڵ، پێش زمان ڕودەدات، هەروەها گەشەی زمان، پشت بە بیر دەبەستێت. (داود: ٢٠٠٩: ١٩٤).

بەکورتی، ئەم تیۆرییە لەگەڵ ئەوەی زمان و بیر بە دو پێڕەوی جیا و سەربەخۆی ڕێژەدار دادەنێن، بەڵام دان بە پەیوەندی و کارلێکی نێوانیان دادەنێن.

١ ــ ٥ ــ ٣ / یەکبونی زمان و بیر (توانەوە)

فێردینان دی سۆسێر و لودڤیگ ڤیتگنشتاین و جۆن واتسن و مۆریس میرلۆ پۆنتی و جولیا کریستیڤا، لە داهێنەران و هەڵگرانی ئەم تیۆرییەن. پێیانوایە هیچ جیاوازییەك لە نێوان زمان و بیردا نییە، زمان و بیر یەکن، زمان بیرە و بیریش زمانە. زمان و بیر دو ڕوی دراوێکن، ناکرێ لەیەکتری جیابکرێنەوە. (جعفر: ١٩٧١: ١٢٤).

سۆسێر پێیوایە، بیر، بەبێ وشە، هیچ بەها و بونێکی نییە، یان نادیار و لێڵە، بۆیە ناتوانرێ دو بیر بەبێ یەکە زمانییەکانیان، لەیەکتر جیابکرێنەوە. وەك ماستاوکردن و ڕێزگرتن، یان ڕێزگرتن و پیرۆزکردن. هەروەها پێیوایە زمان و بیر بە دو ڕوی دراوێك دادەنێت؛ ئەگەر دیوێکی بدڕێنرێت، دیوەکەی دیکەشی دەدڕێت. (داود: ٢٠٠٩: ٢٠٠).

کریستیڤا دەڵێت: ئەگەر زمان جەستەی بیر بێت، ئەوا بیریش گیانی زمانە. بەم پێیە لە ئامادەنەبونی یەکێکیان ئەویتریان ناژی. ڤیتگنشتاینیش پێیوایە زمان بیرە و بیریش زمانە. بەبێ زمان، بیر نییە و بەبێ بیریش زمان واتای نییە. هەروەها زمان، ئامرازێکی بەرهەستە، لەڕێگەیەوە بیرەکانمان دەردەبڕین، (داود: ٢٠٠٩: ١٩٩- ٢٠٠)، بێگومان بیرەکانیش هەستپێکراو نین. ڕەفتارییەکانیش پێیانوایە کە "زمان و بیرکردنەوە یەك شتن". (سلیم: ٢٠٠٩: ١٩٢)، لەوانە (واتسن J.B. Watson)، کە یەکێکە لە پێشەوایانی قوتابخانەی ڕەفتاری، پێیوایە بیرکردنەوە و ئاخاوتن یەك شتن. (باطنی: ١٣٩٠: ١٣٣).

ئەوان پێیانوایە ئاخاوتن ڕوخساری دەرەوەی واتایە و ئامادەیی بیرە لە جیهانی بەرهەستدا، هەروەك چۆن بیر وێنەی ناوەوەی ئاخاوتنە. میرلیۆ پۆنتی، باس لە یەکبونی زمان و بیر دەکات و ئەو وێنا فەلسەفییانەی کە لەسەر بنچینەی دوانەیی (زمان – بیر یان دەرەوە - ناوەوە) بنیادنراون، ڕەتدەکاتەوە. پێیانوایە پێویست نییە باس لە پەیوەندیی نێوان زمان و بیر بکرێت، چونکە پێویست ناکات پرسیار لەبارەی (پەیوەندیی شتێك بە خودی خۆیەوە) بکرێت. (داود: ٢٠٠٩: ٢٠٢).

لەم بۆچون و تێڕوانینەی سەرەوە و وەك لە پێشتریش باسکرا، زمان و بیر پەیوەستن بەیەکەوە و لە کارلێکی بەردەوام دان. واتە پەیوەندیی نێوان زمان و بیرکردنەوە، پەیوەندییەکی کرۆکی و کارلێکی ئاڵوگۆڕە، لە ڕوی کاریگەری و کارتێکردنەوە هەردوکیان کارلەیەکتری دەکەن و بە یەکتریش کاریگەر دەبن و یەکتریش دادەڕێژن. لەم توێژینەوەیەدا پشت بە بۆچون و تیۆری دووەم (سەربەخۆیی ڕێژەیی) دەبەستین و هەوڵدەدەین کاریگەریی زمان و بیر لەسەر یەکتری ڕون بکەینەوە و نمونەش بە تابۆ سێکسییەکان دەهێنینەوە.

١ ــ ٦ / زمان و جیهانبینی:

جیهانبینی (دنیابینی – الرؤیا)، بریتییە لە کۆی ڕەفتار و بیرکردنەوە و تێڕوانین و لێکدانەوە و شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنەکانی (تاك / کۆمەڵ) بۆ ڕوداو و دیاردەکانی دەوروبەر و ژیان و هەستەکان بۆ داهاتو، کە لە ژینگەی کۆمەڵایەتی و کلتور و باری دەرونیی (تاك / کۆمەڵ)ەوە سەرچاوە دەگرێت.

هەمبۆڵت Humboldt پێیوایە زمان، پێوەندیی نێوان مرۆڤ و جیهانە و شێوەبەخشە بە بیر و کەسێتیمان (عارف: ٢٠١٢: ٦).

ئایا جیهانبینییەکی ئاینی یان مادی و دنیاییی هەیە؟ ئایا جیهانبینییەکی مرۆڤدۆستی هەیە، یان مرۆڤکوژ و مەرگدۆست؟ ئایا جیهانبینییەکەی لە هێز و دەسەڵات و پلەوپایەوە سەرچاوە دەگرێت، یان لە هاوکاری و یەکسانییەوە؟ ئایا دنیابینییەکەی لە نەرمی و نیانییەوە بنیادنراوە، یان لە توندوتیژی و زەبروزەنگەوە؟ ئایا لە جەستە و سێکسەوە سەیری دنیا و ژیان دەکات، یان لە دەرون و گیانی مرۆڤ و سروشتی شتەکانەوە؟ لە چ ڕوانگەیەکەوە لە مرۆڤ و ژیان دەڕوانێت؟ ... هەمو ئەمانە لە زماندا ڕەنگدانەوەیان هەیە و زمانیش ڕۆڵی کارای لە گەیاندنیاندا هەیە، هەروەها هەژمونی زمان لە دوبارە بنیادنانەوە و دروستکردنی جیهانبینیدا بەڕونی دەردەکەوێت. بۆیە مالینۆڤیسکی Malinowski دەڵێت: زمان، بەشێکە لە ئاوەز و بیرکردنەوە و ڕەفتاری مرۆڤ (عارف: ٢٠١٢: ٦).

ئەو (تاك / كۆمەڵ) انەی كە جیهانبینییەكی ئاینییان هەیە، لە دەربڕینەكانیاندا دەربڕاوە ئاینییەكان بە ڕێژەیەكی زۆر بەكاردەهێنن، ئەوانەیش كە جیهانبینییەكەیان لە سێكسەوە سەرچاوەی گرتووە، دەربڕاوە سێكسییەكان زۆر بەكاردەهێنن و لە هەمو دیاردە و بابەتێكدا لێكچونێك یان پەیوەندی و پەیوەستییەك لە نێوانیاندا دەبیننەوە، بۆنمونە لە زمانی كوردیدا، ئاخێوەری زمانی كوردی لە هەر شت و كەلوپەلێك كە جوتێك بن یان بچنە ناو یەكترەوە لێكچواندنێكی سێكسییان بۆ دەكات و سەرەڕای ناوی تایبەتی خۆیان، ناو یان خەسڵەتی (نێرە و مێیە)یان پێدەبەخشێت، وەك لەم وێنانەی خوارەوە دەردەكەوێت و لەبەشی داهاتوشدا ئەمە زیاتر ڕوندەبێتەوە.

نــێــره مــێــیــه نــێــره مــێــیــه

نــێــره مــێــیــه

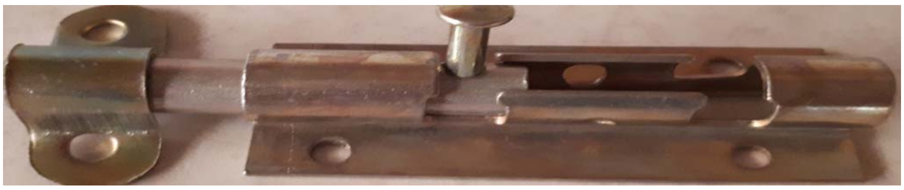

دۆزینەوەی لێكچون و ڕایەڵە و پەیوەندی لە نێوان ئەم كەلوپەلانە و سێكس (بێگومان چەندان كەلوپەل و نمونەی دیكەش)، جگە لە جیهانبینییەكی سێكسی هیچی دیكە نییە.

لەڕێگەی لێكۆڵینەوە لە زمانی هەر كۆمەڵێك، شێواز و چۆنیەتیی بیركردنەوەی كۆمەڵەكە و تێگەیشتن و تێڕوانینەكانیان بۆ ژیان و جیهانبینییان دەردەكەوێت. بۆیە (عەلی ئەكبەر شیری و سەید حوسەین سەیدی) دەڵێن: "زمان كلیلی ناسینی مرۆڤەكانە و بەرجەستەكردنی حەقیقەتی مرۆڤ و بوونی ئادەمیزادە" (عارف: ٢٠١٢: ٥).

بەشی دووەم

٢ ـ ١ / تــابــۆ

تابۆ، لەم لێکۆڵینەوەیەدا، مەبەست لە سەرجەم ئەو دەربڕینە زمانییانەن، کە دەربڕینیان بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ و ڕاشکاوانە، لە ڕوی کۆمەڵایەتی و کلتورییەوە ، شیاو و ڕێگەپێدراو نییە. "هەندێك لە فۆڕمە زمانییەکان وشەی فەرهەنگین و واتای نەشیاو/ قەدەغەکراویان هەیە، هەندێکی تریشیان لە پەیوەندیی واتاییی نێوان زیاتر لە وشەیەك دروست دەبن" (فەرەج: ٢٠١١: ٥٤)، واتە لەو پێکهاتانەی کە لە وشە گەورەترن و بەسەریەکەوە واتایەکی جیاواز لە واتای فەرهەنگیی وشەکانیان دەگەیەنن، هەندێ جار واتایەکی تابۆ بەدەستەوەدەدەن.

ئەو یاسا کۆمەڵایەتییە زاڵ و ڕۆیشتوانەی کە بەرهەمی بیری مرۆڤن و بۆماوەی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵن و لە هەمان کاتدا چاودێری ئەندامانی کۆمەڵن و پێوەری کەسێتیی تاکن لە ڕوی کۆمەڵایەتی و تاکگەرایی و گونجانەوە؛ هەژمونیان بەسەر کۆمەڵدا هەیە و بەڕێوەیدەبەن. بەپێی ئەم یاسایانە هەندێ دەربڕین، لە سەردەمێکی دیاریکراوی نادیاردا، شیاوی دەربڕین نین یان گونجاو نین یان هەر قەدەغەن، کە دەشێ لە سەردەمێکی دیکەدا وا نەبن. هەندێ دەربڕینی دیکەش، کە هەر هەمان واتا دەگەیەنن، ڕێگەپێدراون و شیاوی بەکارهێنان و دەربڕینن. کەسانی سنووربەزێن یان پەیڕەونەکەرانی ئەم یاسایانە، لادەر و ناچیزە و نەویستراون، چونکە بە دەربڕینەکانیان تاکەکانی دیکەی کۆمەڵ هەراسان و دڵتەنگ و ڕیسوا دەکەن.

٢ ــ١ ــ ١ / چەمکی تــابــۆ

تابۆ، بەگشتی، قەدەغەکردنێکی توندی ڕەفتارێکە لە هەر بوارێك لە بوارەکانی چالاکیی مرۆیی لەسەر بنەمایەکی ئاکاری یان ئاینی، کە بەهۆی پیرۆزی یان قەدەغەکراویی ڕەفتارەکەوە دەبێت (http://en.wikipedia.org/)، کە هەمیشە کاریگەرییان لەسەر ژیانی ڕۆژانەی تاك / کۆمەڵ هەیە.

چەمکی تابۆ لە ژیانی ڕۆژانەدا، پانتاییەکی فراوان لە (بابەت و کات و شوێن) داگیردەکات و تاڕادەیەك گشتگیرە، بەڵام لەم لێکۆڵینەوەیەدا تەنیا مەبەست لە تابۆی زمانییە، واتە دەربڕاوە زمانییەکان.

٢ ــ ١ ــ ٢ / چەشنەکانی تــابــۆ

بەشێوەیەکی گشتی دو چەشن تابۆی زمانی دیاریکراون، کە بریتین لە:

١. تابۆی ڕەها: کە تابۆی یەکلایەنە و بێگومانیشی پێدەوترێت، تەنیا جەخت لەسەر لایەنی نەرێنی دەکاتەوە. بۆنمونە:
   - (.....) خۆی کەسێکی بەدخو و بەدڕەوشتە، پێویست ناکا پاساوی بۆ بهێنیتەوە.
٢. تابۆی ڕێژەیی: کە تابۆی دولایەن و لێڵیشی پێدەوترێت، هەردولایەنی ئەرێنی و نەرێنی دەگرێتەوە. (فەرەج: ٢٠١١: ٦٦ ــ ٦٧). بۆنمونە:
   - پێویست ناکا لێی تورەبیت، (....) کەسێکی نەزانە، ئسلوبی قسەکردن نازانێ .

لە نمونەی یەکەمدا (بەدخو ، بەدڕەوشت) تابۆی تەواون و هیچ گومانێکیان تێدانییە و تەنیا خەسڵەتی نەرێنیی کەسەکە دەخەنەڕو، بەڵام لە نمونەی دووەمدا (نەزان ، ئسلوبی قسەکردن نازانێ)، هەم پاساوهێنانەوەیە بەمەبەستی بەرگریلێکردنی، هەم خستنەڕوی لایەنی نەرێنییە. پێویستە بڵێین کە ئاوازەی دەربڕینەکان ڕێژەی تابۆکە زیاتر ڕوندەکاتەوە و مەبەستی قسەکەر باشتر دەخاتەڕو.

٢ ــ ١ ــ ٣ / جۆرەکانی تــابــۆی زمانی

لە ژیانی کۆمەڵایەتیی هەر کۆمەڵێکدا، چەمکی تابۆ هەیە، بەڵام بەڕێژەی جیاواز. واتە لە کۆمەڵێکەوە بۆ یەکێکی دیکە بابەت و ڕێژەی تابۆکە دەگۆڕێت. ناوهێنان و دەربڕینی هەندێ بابەت، وەك سێکس، لە هەمو کۆمەڵێکدا تابۆیە، بەڵام بە ڕێژەی جیاواز و دەربڕینی جیاواز. بۆیە (بەکارهێنانی دەربڕاوە تابۆییەکان، پرۆسەیەکی زیندوی سەرجەم زمانە زیندووەکانی کۆمەڵگا چالاکەکانە و هەر جۆرێك لە جۆرەکانی تابۆ، ڕەگێکی قووڵی فەلسەفی و کلتوری و ئاینی و بیروباوەڕی و ئەفسانەیی و باو و ڕۆیشتو و خو ونەریتییان لە ناخی کۆمەڵدا هەیە) (فەرەج: ٢٠١١: ٦٤ ، ٧٢).

سەرچاوەکان، پۆلێن و جۆری جیاوازیان لە تابۆ دیاریکردووە کە هەموویان لەیەکەوە نزیکن، بەشێوەیەکی گشتی ئەم جۆرانەن:

١. تابۆی ئایینی: وەك كفركردن و ناوهێنانی پێغەمبەران تەنیا بە ناوی خۆیانەوە و بێڕێزیكردن بە كتێبە ئاسمانییەكان و ... .
٢. مردن : باسكردنی مردن بەڕاستەوخۆ، یان یان ڕاگەیاندنی مردنی كەسێك وەك خۆی.
٣. نەخۆشی: باسكردن و ناوهێنانی هەندێ نەخۆشیی ترسناك.
٤. بێڕێزی و كۆمەڵایەتی: سوكایەتیكردن بە پێگە و پلەوپایەی كەسێك، یان ناوهێنانی هەندێ كەلوپەل، وەك پێڵاو...
٥. پیسی: ناوهێنانی هەندێ شت كە لە كۆمەڵدا بێزراون و پاك نین.
٦. تابۆی سیاسی: جاش، دیكتاتۆر، خائین، گەندەڵ...
٧. شوێن – كات – ژمارە: وەك: چۆڵایی، بن جسر، ناوڕەزان، سەرقەبران، پشت مەكتەب، دۆڵ، ڕەمەزان، شەممە و بوك؟! ، كاتی خراپ، ١٣، ٦٦، ٧٤، ٩٦، ١، ٥ ...
٨. تابۆی سێكسی: هەمو ئەو ناو و دەربراوانە دەگرێتەوە كە دوورونزیك یان ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ پەیوەندییان بە سێكسەوە هەیە. ئەمەش كرۆكی ئەم لێكۆڵینەوەیە. بەبۆچونی ئێمە فراوانترین جۆری تابۆ لە بواری سێكسدایە، كە دواتر باسی دەكەین.

٢ – ١ – ٣ – ١ / تـــابــۆی سێكسی

بریتین لە هەمو ئەو دەربڕینە زمانییانەی كە تایبەتن بە ئەندامانی زاوزێی مرۆڤ و بونەوەرانی دیكە و پرۆسەی سێكسی بەگشتی، كە ئاخێوەران هەوڵدەدەن لەبەكارهێنان و دەربڕینیان خۆی بپارێزێت. "تێروانینێكی گشتی لە كلتورەكانی جیهاندا هەیە، كە لە زۆر لایەنەوە هاوشێوەن و ئەوە پەیوەندی بە ئەندامانی زاوزێ و كردە سێكسییەكانەوە هەبێت، بە تابۆ لەقەڵەم دەدرێن" (فەرەج: ٢٠١١: ٨٠).

سێكس، وەك هەست و غەریزەیەكی بەهێز و كارای مرۆیی، كاریگەرییەكی زۆری لەسەر ژیانی تاك و كۆمەڵ هەیە و پرۆسەیەكی زیندو و چالاك و چێژدارە.

لە هەمو ئاینەكاندا (بەپێی زانیاریی ئێمە)، ئەم پرۆسەیە سنوردارە و بەگوێرەی یاسا ئاینییەكان ڕێكخراوە

و ڕێگەپێدانێكی بەرتەسكی هەیە. بەهەمان شێوە و لە ژێر هەژمونی ئایندا، كۆمەڵە ئاینییەكانیش حوكمی زۆر قورسی كۆمەڵایەتییان بۆ داناوە و بووە بە بەشێكی گەورە و بەرچاو لە كلتوری هەر كۆمەڵێكدا و بەشێكی گرنگ لە بیروڕا و جیهانبینیی تاكەكانی كۆمەڵ داگیردەكات. زیاد مەیلدان بەم ئارەزو و غەریزەیە و ڕادەستبون بەم هەستە و پابەندنەبون بە یاسا ئاینی و كۆمەڵایەتییەكان، تاك توشی سزای قورسی ئاینی و كۆمەڵایەتیی كۆمەڵ دەكاتەوە.

بێگومان ئەم لێكۆڵینەوەیە جێگای ئەوە نییە كە باس لە دابەشكردن و شیكردنەوەی كەسێتیی مرۆڤ لە ڕوانگەی (سیگمۆند فرۆید) ەوە بكرێت، كە هەست و نەست چۆن دابەش و دیاریدەكات؛ بەڵام پوختەی بیرەكە ئەوەیە: هەمو ئەو ئارەزو خولیایانەی كە لە ئاگاییدا ناتوانرێ بێنەدی و دەچەپێنرێن، دەبن بە بەشێكی زیندو لە نائاگای مرۆڤدا، كە لە هەر ساتێكی گونجاو یان نائاگادا بۆیان هەیە بێنەوە ئاستی ئاگایی و مرۆڤ بۆ ئەنجامدانی ڕەفتارێك ئاراستە بكەن.(صالح: ١٩٨٧: ٣١-٧٩). یەكێك لەو ڕەفتارانەش بەكارهێنانی زمانە، كە دەربڕی ناخ و هەست و نەستە و ڕەنگدانەوەی بیرە، وەك لە (١ – ٥)دا باسكرا.

بە حوكمی ئەوەی كە:

١. ئاین فشارێكی زۆر دەخاتەسەر پرۆسەكە و زۆر جەختی لێدەكاتەوە و زۆر سنورداری دەكات، زۆر هەوڵی بەرزەفتكردن و چەپاندنی دەكات.
٢. غەریزەكە خۆی هەژموندار و بەهێزە، زۆرجار بەسەر بیر و هۆشی مرۆڤدا زاڵدەبێت.
٣. خودی مرۆڤ ئامادەیی هەیە بۆ ئارەزوكردن و ئەنجامدانی پرۆسەكە و زۆرجاریش ڕادەستبون بەم هەستە. وایكردووە كە بەشێكی فراوان و گرنگی هزری مرۆڤ داگیربكات بەهەردو بەشی ئاگا و نائاگاوە (هەست و نەست: الشعور و اللاشعور).

تەنانەت وایكردووە كە تاڕادەیەكی زۆر ببێت بە بەشێكی فراوان لە جیهانبینیی مرۆڤ، واتە مرۆڤ لە ڕوانگەی ئەو هەست و پرۆسەیەوە دەڕوانێتە ژیان و دەوروبەری. بۆیە لە بینین و شیكردنەوە و هەڵسەنگاندنی هەر ڕوداو و

دیارده و شتێك، دەبیەستێتەوه بە لایەنێکی سێکسی و ڕایەڵەیەکی پەیوەست یان پەیوەندی لە نێوان سێکس و شتەکەدا دەبینێتەوە و دەربڕاوێکی تابۆی بۆ بەکاردەهێنێت، یان بە شێوازێکی دیکە دەریدەبڕێت.

٢ ــ ٢ / تـــابـــۆی سێکسی لە فەرهەنگی زماندا

بەگوێرەی ئەوەی پێشتر باسکرا، تابۆی سێکسی فراوانترین و دیارترین و هەستیارترین جۆری تابۆیە و لەهەموو کۆمەڵێکدا، بەڕێژەی جیاواز، هەمان چەمکی تابۆی هەیە و پەیوەندیشی بە بار و ڕادەی شارستانی و ژیارییەوە نییە. (قەدەغەکردنی هەندێ دەربڕین و ڕێگەدان بە جێگرەوەکانیان، تەنیا بە کۆمەڵە هۆڤی و سەرەتاییەکانەوە پەیوەست نییە، بەڵکو لە هەمو کۆمەڵەکاندا هەیە، لە هەر پلەیەکی پێشکەوتن و شارستانیدابن. هەروەها ترسان لە هەندێ ڕۆحیانەت و هێزی نادیار و پلەوپایەی پیرۆز و ڕیسواییی هەندێ کار، هۆکاری سەرەکیی بە تابۆبونی هەندێ دەربڕینن لە هەر کۆمەڵێکدا، چونکە تێڕوانینی خەڵك وایە کە ئەمانە ژیانی کومەڵ بەڕێوەدەبەن، بە لادان و بەزاندنیان زیانیان بەردەکەوێت. جگە لەمەش هەندێك باوەڕیان وابووە کە هەندێ وشە لە زماندا، هێزێکی ئەفسوناوییان هەیە و هەژمونیان بەسەر ئەوبابەتانەوە هەیە) (السعران: ١٩٥٨: ٧٧).

لەفەرهەنگی زمانی کوردیدا، وشە و دەربڕینە سێکسییەکان پانتاییەکی زۆر فراوانیان نییە، بەڵام لە بەکارهێنان و دەوروبەردا ڕوبەرێکی زۆر داگیردەکەن و زۆر زەق دەبنەوە. بە دەربڕینێکی دیکە، ئەو وشە و دەربڕینانەی کە تایبەتن بە بواری سێکسی، لە فەرهەنگی زمانی کوردیدا، ئامادەییەکی ئاساییان هەیە وەك هەر زمانێکی دیکە، تەنانەت لەو بوارەدا هەژاریشە، بەڵام وشە و دەربڕینی دیکە، کە لەبنەڕەتدا پەیوەندییان بە سێکسەوە نییە و لە کێڵگە واتاییەکەشیدا نین؛ کەچی قسەپێکەرانی زمانی کوردی واتایەکی سێکسییان پێدەبەخشن. واتابەخشین بە هێماکان لە (١ - ٢)دا باسکرا، کە ئاخێوەرانی هەر زمانێك، بەشێوەیەکی گشتی، خۆیان واتا بە هێماکانیان دەبەخشن.

وشە و دەربڕینە سێکسییەکانی زمانی کوردی، وەك هەر زمانێکی دیکە، بریتین لەو ناوانەی کە تایبەتن بە ئەندامانی زاوزێ و کردەی سێکسی و ئەو شت و کەلوپەلانەیش کە پەیوەندییان پێوەی هەیە، کە ئاخێوەری زمانی کوردی لە کۆمەڵەوە فێریاندەبێت و دەیانزانێت و بەپێویست نازانرێ کە لێرەدا ناویان بهێنرێ، بەڵام هەندێ لەو کەرەستە و دەربڕینانە دەخەینەڕو، کە لە بنەڕەتدا واتای تایبەت بە خۆیان هەیە و بە بواری سێکسەوە پەیوەست نین، بەڵکو لە ئاخاوتن و دەوروبەری تایبەتدا واتای سێکسی وەردەگرن، یاخود بە واتای سێکسی بەکاردەهێنرێن، کە دواتر نمونە بۆ هەندێکیان دەهێنینەوە.

٢ - ٢ ــ ١ / ناو

سەر ، تۆ ، ئاو ، فڵچە ، عەگال ، کەند ، کەلێن ، خەت ، کون ، سەرەمانگ ، خەیار ، تەماتە ، باینجان ، لیمۆ ، پرتەقاڵ ، بەهێ ...

٢ ــ ٢ ــ ٢ / هاوەڵناو

لوس، زور (زبر)، پان، بەرین، تەسك، خڕ، درێژ، کورت، ڕەق، نەرم، خۆش، ناسك، تەنك، ئەستور ...

٢ ــ ٢ ــ ٣ / هاوەڵکار

سەر(بان)، بن (ژێر)، بەر، پشت، پێش، ناو، ناوەند، کن، ڕۆخ...

٢ ــ ٢ ــ ٤ / ژمارە

یەك ، پێنج ، حەوت ، جوت.

٢ ــ ٢ ــ ٥ / چاوگ و کردار

کردن، تێکردن، چەورکردن، تەڕکردن، ڕۆکردن، تێراکردن، پێداکردن، هەڵکردن، جوتکردن، بڵندکردن، لێککردنەوە، فشکردنەوە، ڕاهێنان، بادان، خستنەناو، لەناونان، تێنان، پاڵنان، دەرهێنان، لێدان، لێخشاندن، لێبردن، تێخستن، تێچەقین، گەیشتن، چون، گرتن، هەڵگرتن، مژین، سواربون، گەستن، گوشین، تێربون، لەرزین، لەرینەوە، گەوزاندن، سڕینەوە، برینەوە، دەستبردن، دان، داکەندن، داهاتنەوە، تێدابون، درێژبون، هەستان، هێشان(دێشێ)، پێکەوتن ... هتد.

هەندێك لە لێكۆڵەرانی زمانی كوردی پێیانوایە كە پێڕەوی كردارەكانی زمانی كوردی، توانای بەكارهێنانی میتافۆریانەی هەیە، وەك لە حاڵەتی تابۆ و گەمە زمانییەكاندا دەردەكەوێت (فەرەج: ٢٠١١: ٧)، هەندێك لە كردارەكان لە ئاستی مۆرفۆسینتاكسدا واتایەكی سێكسی دەگەیەنن. لێرەدا مەبەست لە مۆرفۆسینتاكس، لابردنی بەركارە لە ڕستەدا و دانانی جێناوێكی لكاوە لە شوێنیدا، كە هەندێ لە سەرچاوەكان بە (ڕستەی لەناویەكدا شكاوە) ناوی دەبەن. لێكۆڵەری ئەم باسە پێیوایە كە میتافۆر و ئیدیۆم و پەند و قسەی نەستەق و بەكارهێنانی پراگماتیكییانەی زمان و ئەدەب و كلتور و یاریی زمانی و مۆرفۆسینتاكس و ڕێزمان و سروشتی زمانیش بە بیر و هزری قسەكەرانی زمانەوە پەیوەستن. هەمو ئەمانەی كە باسكران بەبێ پلانێكی هزری و كردە چالاكییە هزرییە پێشینەكانی بەر لە ئاخاوتن، نایەنە ئاراوە. بۆیە هەرچی ڕودەدات لە هزردا ڕودەدات و لە زمانیشدا ڕەنگدانەوەی دەبێت، هەروەك لە (١-٥) لە پەیوەندیی نێوان زمان و بیردا باسكرا. هەروەها زمانیش كاریگەریی لەسەر هزر دروستدەكات و ئاراستەشی دەكات، كە دواتر دەگەڕێینەوە سەری.

بۆیە، بەشێوەیەكی گشتی، ئەمە بیری ئاخێوەری كوردە، لە زمانەكەیدا ڕەنگدەداتەوە، كە بێجگە لە واتا فەرهەنگییەكەی خۆی، واتایەكی سێكسیش بە (هەڵگرتن و سەر و كون و تەسك و ...هتد) دەبەخشێت. بۆیە "ئاوەزمەندیی ئاوەزی مرۆڤی كورد، كە لە فەرهەنگی ئاوەزیدا بەكۆدكراوە (Encoding)، بەڕێژەی جیاواز لێكدانەوەی بۆ دەكرێت" (فەرەج: ٢٠١١: ١١٦). واتە دەشێ دەربڕاوەكان لەمێشكەوە بە واتایەكی سێكسی یان فەرهەنگی دەرببڕێن و گوێگریش بۆی هەیە بە هەریەكێكیان لێیتێبگات. هەمو ئەمانەش جیهانبینیی تاك و كۆمەڵ بنیاتدەنێن، كە جیهانبینییەكی سێكسییە و لە سێكسەوە دەڕوانێتە ژیان و دەوروبەری، ئەگەرنا بۆچی بەدوای لێكچون و پەیوەندیی نێوان هەریەك لەو بەشەئاخاوتنانە و سێكسدا دەگەڕێت؟ لەبەرئەوەیە كە لە دەربڕین و بیستنی هەریەكێك لەو دەربڕینانە (ئەستور، تۆ، پشتەوە ، خستنەناو، ...هتد)، بیری بۆ سێكس دەچێت و بە تابۆ دەریدەبڕێت. ئەمەش دەمانگەیەنێتە ئەوەی كە "زمانی كوردی زمانێكی دارشتەیی ئاوەزیی پەیوەستە بە كلتور و ئاراستەكانی بیری كۆمەڵایەتیی كۆمەڵگای كوردەوارییەوە" (فەرەج: ٢٠١١: ١١٦)، یەكێك لە ئاراستەكانی بیر ئەو ئاراستە سێكسییەیە كە باسكرا و كلتوریش هەر بەرهەمی بیری كۆمەڵە، بۆیە تابۆكانیش لە ئاوەز بیری تاكی كوردەوە سەرچاوە دەگرن. ئەمە لە لایەك، لەلایەكی دیكەشەوە هەژاریی زمانەكە لەم بوارەدا ڕۆڵ دەبینێت، كە ئەمەش دیسانەوە بە بیری مرۆڤی كوردەوە پەیوەستە، ئەگەر فەرهەنگی زمانی كوردی وشە و كەرەستە و دەربڕینی تایبەتی بە هەر بوارێك هەبێت، بە هەمو وردەكارییەكانی بواری سێكسیشەوە، ئەو كاتە ئاخێوەری كورد پێویستی بەوە نییە كە ئەم وشە و دەربڕینانە بە واتای دیكە (واتای سێكسی) باربكات.

٢ ــ ٣ / دەربڕینە (داپۆشەر / وروژێنەر)ەكان

بریتین لەو دەربڕاوە یارمەتیدەرانەی كە هاوكاریی ئاخێوەرانی زمان دەكەن بۆ دەربڕینی دەربڕاوەكان دور لە واتا سێكسی و تابۆكانیان، وەك (عەیب نەبێ، بیلا مەعنا، تەشبیهات نەبێ، ... هتد). واتە قسەكەر ئەم دەربڕاوانە دەكات بە "پەرژینی زمانی" (فەرەج: ٢٠١١: ١١٠)، بەو مەبەستەی كە گوێگر دڵنیا بكاتەوە كە تەنیا واتای فەرهەنگیی دەربڕاوەكانی مەبەستە، نەك تابۆ. بە دەربڕینێكی دیكە ، قسەكەر دەیەوێت گوێگرەكەی بەرەو واتای فەرهەنگیی دەربڕاوەكان ئاراستە بكات و لە تابۆ و واتای سێكسی دوری بخاتەوە. واتە مەبەستی ئەوەیە واتای تابۆی دەربڕاوەكە داپۆشێت و تەنیا واتای فەرهەنگیی دەركەوێت. ئەمەش لە پێناو ئەوەدایە كە كەسێتیی خۆی و گوێگرەكەی لە كاریگەریی نەرێنیی واتای تابۆكە بپارێزێت. ئەمەش دەچێتە ناو چوارچێوەی دو بابەتی دیكەی پەیوەندیدار بە تابۆ، كە (جوانیی دەربڕین) و (بەخشكەیی دەربڕین) ن، بەڵام لەم لێكۆڵینەوە كورتەدا بواری باسكردنیان نییە. بۆنمونە:

- كاكە ، خەیار كیلۆی بە چەندیە ؟ عەیب نەبی. !

+ ٧٥٠ ، خوشكم.

ئەمە بەشێكە لە دەقی ئاخاوتنێك، لە نێوان كڕیارێكی ڕەگەزی مێ و فرۆشیارێكی ڕەگەزی نێر، لە یەكێك لە فرۆشگاكانی سەوزە و میوەدا.

دەربڕاوەكانی (كاكە ، عەیب نەبی) لە دەربڕینی كڕیارەكەدا، پێماندەڵێت كە:

١. قسەكەر، گوێگرەكە بە كاكی خۆی دادەنێت، تا (گوێگر / فرۆشیار)، بیری بۆ هیچ جۆرە پەیوەندییەكی دیكە نەچێت.
٢. مەبەستی لە واتای فەرهەنگیی (خەیار)ە ، نەك واتای تابۆ.

دەربڕاوی (خوشكم)، لە دەربڕینی فرۆشیارەكەدا، پێماندەڵێت كە:

١. لەسەر خاڵی یەكەمی (قسەكەر/ كڕیار)، ڕەزامەندە و پەیامەكەی گەیشتووە.
٢. مەبەستی دووەمیش گەیشتووە، چونكە (خەیار) بە واتای تابۆ لەنێوان خوشك و برادا بەكارنایەت.

وردەكارییەكانی ئەم ئاخاوتنە لە بابەتی (هەژمونی سێكس)دا درێژە پێدەدەین.

٢ ـ ٤ / هەژمونی سێكس

مرۆڤەكان، بە شێوەیەكی گشتی، بیركردنەوەی جیاواز و ڕەفتاری جیاوازیان هەیە، بۆیە زمانیش بە جیاوازی بەكاردەهێنن، تەنانەت "هەرگیز دو كەس نادۆزینەوە كە بە شێوەیەكی تەواو وەكیەك زمان بەكاربهێنن، چونكە هەرگیز هەمان ئەزمون و شارەزاییی زمانییان لە ڕوی چەندی و چۆنییەوە نییە" (هدسن: ١٩٨٧: ٣٣). بۆیە جیاوازی لە بەكارهێنانی دەربڕین و كەرەستە زمانییەكاندا، بەشێكە لە تایبەتمەندیی تاكەكەس و شێوازی ئاخاوتنی لێبەرهەمدێت، كە ڕەنگدانەوەی كەسێتی و باری دەرونی و ئاستی ڕۆشنبیری و دەوڵەمەندیی فەرهەنگی مێشك و تەمەن و ڕەگەز و پێگە و پلەوپایەی كۆمەڵایەتی و ... هتد ی ئاخێوەرە.

لەم ئاخاوتنەی سەرەوە و لەو نمونانەش كە دواتر دەیانخەینەڕو، لەگەڵ ئەو ئاخاوتنانەش كە ڕۆژانە دەیانبیستین، بە ڕادەیەكی زۆر دەربڕاوەكانی (عەیب نەبێ ، بیلا مەعنا ، ... هتد) بەكاردێن، بێگومان قسەكەر بە مەبەستی دورخستنەوەی واتای تابۆ بەكاریاندەهێنێت، بەڵام جێگای خۆیەتی كە دو پرسیاری گرنگ بكەین:

١. لەم كات و شوێن و بابەتەدا (دەوروبەر)، كە هیچ پەیوەندییەكی بە سێكس و كاری تابۆ و نەنگییەوە نییە، بۆچی قسەكەر دەڵێت : عەیب نەبێ؟!
٢. بەپێی ئەو بۆچونەی كە زمان كاریگەری لەر بیر دادەنێت و ئاراستەشی دەكات(١ ـ ٥)، كاریگەریی دەربڕاوی (عەیب نەبێ) و هاوشێوەكانی، لەسەر بیری گوێگر چی دەبێت؟

گەر لە پرسیاری یەكەم وردبینەوە، دەبینین لە دو بەش پێكهاتووە، بەشێكیان پەیوەندی بە (دەوروبەر)ەوە هەیە، بەشەكەی دیكەش پەیوەندیی بە خودی قسەركەرەوە هەیە. لەئێستادا وەڵامی بەشی یەكەمی پرسیارەكە لێدەگەڕێین تا باسی (واتای دەوروبەر) دەكەین. بۆ بەشی دووەمی پرسیارەكەش، كە پەیوەندیی بە خودی قسەكەرەوە هەیە، (بۆچی قسەكەر دەڵێت : عەیب نەبێ؟)، دەڵێین : ئەگەر زمان ڕەنگدانەوەی بیر و باری دەرونیی قسەكەر بێت؛ ئەوا بەكارهێنانی دەربڕاوە داپۆشەرەكان بەڵگەی بەهێزن لەسەر ئەوەی كە قسەكەر لەكاتی ئاخاوتنەكە و دەربڕینی ئەم دەربڕاوانەدا واتای تابۆی دەربڕاوەكەی لەبیرە، واتە واتا تابۆیەكە لە بیریدا ئامادەیە. بە دەربڕینێكی دیكە قسەكەر لە كاتی ئاخاوتنەكەدا، بەئاگایە لەوەی كە دەربڕاوەكەی دو واتای جیاوازی هەیە، یەكێكی فەرهەنگی و یەكێكی باركراو، پێشیوایە كە واتا باركراوەكە فراوانتر و زاڵترە لە واتا فەرهەنگییەكە، بۆیە مەستییەتی كە لەڕێگەی ئەم دەربڕاوانەوە (عەیب نەبێ و بیلا مانا و ...هتد)، سەرنج و بیری گوێگر لەواتای تابۆیی دوربخاتەوە، كە دەشێ لەم ئاخاوتنەدا ئەم واتا تابۆییە لەبیری گوێگردا ئامادە نەبێت و لەوانەشە هەبێت، بەڵام هیچ گومانی تێدا نییە كە قسەكەر خۆی لەم ساتەدا لەبیریەتی. واتە ئەگەر قسەكەر لەم ئاخاوتنەدا واتای تابۆیی دەربڕینەكانی لەبیر نەبێت، دەربڕاوەكانی (عەیب نەبێ و بیلا مانا و ...هتد)، بەكارناهێنێت، كە دەشێ لەبیریشی بێت و بەكاریشیان نەهێنێت، ئەمە بابەتێكی دیكەیە. ئەمە هەژمونی سێكسە لەسەر بیری ئاخێوەری كورد، كە بەم ڕێگایەدا ئاراستەی دەكات و بەردەوام لە بیریدایە (لە ئاگایی و نائاگاییدا). ئەمەش بەشێوەیەكی گشتی، هەژمونی سێكسە لەسەر بیری قسەكەر و دواتر هەژمونی بیرە لەسەر زمان.

بۆ پرسیاری دووەمیش دەڵێین: زمان ئەو بۆتەیەیە كە بیر و واتای تێدا هەڵگیراوە، واتە دەربڕاوە زمانییەكان بەتاڵ نین و هەڵگری واتان، هەروەك یاكۆبسن دەڵێت: "لەڕاستیدا زمان ئامێرێكە بەمەبەستی دەربڕینی بیروباوەڕەكان ڕێكخراوە" (عەلی: ٢٠١١: ١٤). كاتێك قسەكەر دەربڕاوەكانی (عەیب نەبێ و بیلا مانا و ...هتد)، بەكاردەهێنێت و گوێگر دەیانبیستێت، واتای ئەم دەربڕاوانە دەگاتە بیری گوێگر. واتە دەربڕاوە زمانییەكە دەبێتە هۆی ئەوەی بیركردنەوەیەكی زۆر خێرا و ورد لای گوێگر ڕوبدات، (كە ئەمە بەشێكە لە چالاكییەكانی مێشكی مرۆڤ)، كە بیركردنەوەیە لە واتا تابۆكە (عەیبەكە) و لە بیردا ئامادەدەبێت، كە دەشێ لەم دەوروبەرەدا (كات و شوێن و بابەت و ...) واتای تابۆی دەربڕاوەكان لە بیری گوێگردا ئامادە نەبن، بەڵام ئەم دەربڕاوانە دەبنە هۆی ئامادەبونیان. بۆیە لەم بارەدا، ئەم دەربڕاوانەی (عەیب نەبێ و بیلا مانا و ...هتد)، كە قسەكەر بە داپۆشەر بەكاریاندەهێنێت، بۆ گوێگر داپۆشەر نین، بەڵكو وروژێنەرن، چونكە دەبنە هۆكاری وروژاندنی بیری گوێگر بۆ بیركردنەوە لە واتای تابۆی دەربڕاوەكان. لەبەر ئەمەشە لە ناونیشانەكەدا بە (داپۆشەر / وروژێنەر) ناومان بردون.

٢ ــ ٥ / دەوروبەر و واتا

زۆربەی لێکۆڵەرانی بواری واتا، لەجۆرەکانی واتادا، باس لە واتای سیمانتیکی و واتای پراگماتیکی دەکەن، وەك: محەمەد مەعروف فەتاح، عەبدولواحید موشیر دزەیی، ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی، نورالهدی لوشن ...

١. واتای سیمانتیکی: بە واتای فەرهەنگیی وشەکانەوە پەیوەستە و لە ئەنجامی پەیوەندیی وشەکانەوە دێتەئاراوە و پەیوەندیی بە توانستی زمانەوە هەیە. (فەرهادی: ٢٠١٣: ٣٥).
٢. واتای پراگماتیکی: لە دەوروبەر وەردەگیرێت، واتە لە دەرەوەی واتای وشە و ڕستەکانەوە دێت و بە چالاکیی زمانەوە پەیوەستە نەك توانست، چونکە پەیوەندیی بە واتای خواستراو هەیە. (دزەیی: ٢٠٠٤: ٢٥)، (فەرهادی: ٢٠١٣: ٣٥).

لەم لێکۆڵینەوەیەدا هەردو جۆری واتاکە باسکراوە، بەڵام ئەوەی زیاتر باسدەکرێت و توێژینەوەی لەسەر دەکرێت، جۆری دووەمە.

بۆ وەڵامی بەشی یەکەمی ئەو پرسیارەی کە پێشتر وروژاندمان،(لەم کات و شوێن و بابەتەدا (دەوروبەر)، کە هیچ پەیوەندییەکی بە سێکس و کاری تابۆ و نەنگییەوە نییە، بۆچی قسەکەر دەڵێت : عەیب نەبێ؟!)، پێویستە باس لە دەوروبەر و کاریگەریی لەسەر واتای دەربڕاوە زمانییەکان بکەین، چونکە هەندێك لە زمانەوانان پێیانوایە، وشە لە دەرەوەی دەوروبەردا واتای نییە. (فەرهادی: ٢٠١٣: ٣١ ، ٥٨).

دەوروبەر، (سەرجەم ئەو هەلومەرجە زمانی و نازمانییانەیە، کە یاریدەی ڕونکردنەوەی واتای دەربڕاوێکی زمانی دەدات ، لە چێوەی دەقێکی دیاریکراودا) (محەمەد: ٢٠١٠: ٥١). بەم پێیە دەوروبەر: بەشدارانی ئاخاوتن (بە هەمو پێکهاتەی کەسێتی و تەمەن و ڕەگەز و باری دەرونییانەوە) و بابەت و کات و شوێنی ئاخاوتن و بیستەر و گوێهەڵخەرانی ئاخاوتن، دەگرێتەوە.

دەوروبەر، لە دیاریکردن و ئاراستەکردنی واتادا گرنگییەکی زۆری هەیە. "بە پێی تیۆری دەوروبەر، زۆربەی وشەکانی زمان، لە ڕووی چەمکی فەرهەنگییەوە، زیاتر لە واتایەکیان هەیە و ئەوەی ئەم واتایانەش دەستنیشان دەکات و جیادەکاتەوە، ئەو دەوروبەرەیە کە وشەکەی تێدا بەکارهاتووە" (فەرەج: ٢٠١١: ١١٨)، چونکە "واتای دەوروبەریی وشەیەك، تەنیا یەك واتایە و زیاتر هەڵناگرێت" (زوین: ١٩٨٦: ١٨٥). هەروەها، کاتێك وشە یان ڕستە بە دەوروبەرەوە دەبەسترێنەوە، واتای فەرهەنگیی خۆیان لەدەستدەدەن و بەپێی دەوروبەرەکە واتا وەردەگرن (دزەیی: ٢٠٠٤: ٤٢). ڤیتگنشتاین (Wittgenstein) یش پێیوایە کە "واتای وشە بریتییە لە کۆمەڵێك بەکارهێنانی ئاخێوەران لە زمانی ئاساییدا" (لوشن: ٢٠٠٦: ٥٠). هەروەها دەڵێت: " واتا لە دەوروبەرەوە دیاری دەکرێت، جا دەوروبەرەکە زمانی بێت یان نازمانی(شوێنی)، چونکە وشە بە تەنیا دەشێ گشت واتاکان هەڵبگرێت، بەڵام ئەوە دەوروبەرە کە بەها و واتاکەی یەکلایی دەکاتەوە" (لوشن: ٢٠١٣: ٢١٥). واتە "لێکدانەوەی واتای وشە بە هۆی دەرخستنی چۆنیەتیی بەکارهێنانییەوە دەبێت، چونکە واتای وشە بە پێی ئەو بارە جیاوازانەوە دیاری دەکرێت، کە وشە لە سنوریدا بەکاردەهێنرێت، بۆیە تەنیا بە بەکارهێنانی وشە، واتاکەی ڕون دەبێتەوە و دیاری دەکرێت" (فەرهادی: ٢٠١٣: ٣٦). بۆیە لە دەربڕینێکی زۆر کورتدا دەڵێت: "بەدوای واتادا مەگەڕێ، بەڵکوبەدوای بەکارهێنانەکەیدا بگەڕێ" (لاینز: ١٩٨٧: ٣٤). لێرەدا پێویستە باس لە واتای سیمانتیکی و پراگماتیکیی نمونەی ئاخاوتنەکە و دەوروبەرەکە بکەین:

١. دەوروبەری زمانی و واتای سیمانتیکی: ئاخاوتنەکە لە ڕستەیەکی پرس و ڕستەیەکی هەواڵی پێکهاتووە. وشە و گرێی ڕستەکان (کاکە) (خوشکم)، (خەیار)، (کیلۆ) (بەچەندە) (حەفسەت و پەنجا)، واتای سیمانتیکی و فەرهەنگییان، هیچ پەیوەندییەکیان بە (عەیب و سێکس)ەوە نییە. هەروەها لە پەیوەندیی کەرەستەکانیش بەیەکەوە (تەکنشینی و جێنشینی)، پەیوەندییان بە تابۆ و سێکسەوە نییە.
٢. دەوروبەری نازمانی و واتای پراگماتیکی: بەشدارانی ئاخاوتنەکە لە قسەکەر و گوێگر و گوێهەڵخەر پێکدێت، کە هەریەکەیان دەکەونە دیوێکی مێزی سەوزە و میوەکەوە، واتە دورییەکی دیاریکراو لە نێوانیاندایە. ئاوازەی دەربڕاوەکان ئاوازەی ڕستەی پرس و هەواڵین و واتای پێچەوانە و بارکراو هەڵناگرن. کاتەکە ڕۆژە و بەیانییە. شوێن، فرۆشگایەکی سەوزە و میوەیە، واتە شوێنێکی گشتی و کۆمەڵایەتییە، بەهیچ شێوەیەك بۆ مەبەستی (سێکسی و عەیب) ناشێت. واتە لە دەوروبەری نازمانی و واتای پراگماتیکیشدا پەیوەندییەکی تابۆیی ناگرێتەوە.

دیسانەوە دەپرسین دەربڕاوی (عەیب نەبێ)، بۆ؟ ئەگەر واتای فەرهەنگیی وشە و دەربڕاوەکان تابۆ نەبن و دەوروبەر و واتای پراگماتیکیی دەربڕینەکانیش، بەهەمان شێوە، تابۆ نەبن، کەواتە ئەم دەربڕینە، لەم ئاخاوتنەدا، زیادە و

گوێگریش دەوروژێنێت. ئەمە دەمانگەیەنێتە ئەوەی کە لە هزر و بیری قسەکەردا، (خەیار) بە واتایەکی دیکەی جیاواز ئامادەیە، کە واتایەکی تابۆ دەگەیەنێت. ئەمەش دەمانگەڕێنێتەوە بۆ پەیوەندیی زمان و بیر(١ - ٥)، زمان و جیهانبینی (١ - ٦)، هەژمونی سێکس(٢ - ٤)، کە پێشتر باسکران. واتە سێکس هەژمونی بەسەر بیردا هەیە و بووە بە بەشێکی سەرەکی لە جیهانبینیی تاکی کورددا و لەزمانیشیدا ڕەنگیداوەتەوە. ئەمە وەك قسەکەر. لە لایەکی دیکەشەوە دەربڕاوە (داپۆشەر / وروژێنەر)ەکانی وەك (بیلا مەعنا و عەیب نەبێ و ...)ی قسەکەر دەبنە هۆی وروژاندن و بیرکەوتنەوەی تابۆ و بابەتی سێکس لەلای گوێگر. ئەمە لەم چەند نمونە و سیناریۆیەی بەشی سێیەمدا، زیاتر ڕون دەبنەوە.

بەشی سێیەم

٣ – ١ /

ئەم بەشە تایبەت دەکەین بە خستنەڕو و شیکردنەوەی چەند نمونەیەك لە ئاخاوتنی وەرگیراو لە ژیانی ڕۆژانەی ئاخێوەرانی کورد. ئەم نمونانە ڕاستەقینەن و دەشێ زۆربەمان ڕۆژانە لە دەوروبەردا گوێبیستیان ببین و بەکاریشیان بهێنین، بەتایبەت لە هەڵوێستە کۆمەڵایەتییە هاوشێوە و جیاوازەکاندا.

٣ – ١ – ١ / بەرگدرو

شوێن: دوکانی بەرگدرو- ناوبازاڕ
بەشدارانی ئاخاوتن: قسەکەر + گوێگر.
ڕەگەز: نێر
بابەت : بڕین و دوورینی ڕانکوچۆغە.

- ڕانکوچۆغەرەك لەو قوماشەی، چەندی تێدەچی و چەندی پێدەچی؟
+ وەڵا لۆ تو، سەد هەزاری تێدەچی و دە ڕۆژی دی وەرە بیبەوە.
- کەمتر ؟
+ برێم چی. شتەکی دیشت خاتردەگرم... ئەتو نەوەتی **بدە، عەیب نەبی**. باشە؟
- باشە سوپاس، دەمەوێ.
+ دەبا قیاست وەرگرم. حەزت لێیە شەروارەکەت **فەڕاح** بی یان **تەسك ؟ بیلا مەعنا**.
- با ئیعتیادی بی.
+ .....
- .....
+ دە **عەیب نەبی بسوڕێ** با **پشتەوە**شت قیاسکەم.

لەم ئاخاوتنەدا، واتای فەرهەنگیی هیچ یەکێك لەم دەربڕاوانە (بدە، فەڕاح - پان، تەسك، بسوڕێ، پشتەوە)، تابۆ نییە، تەنانەت لە واتای دەوروبەریشدا، بە هەمان شێوە تابۆ نین، چونکە پەیوەندیی نێوان قسەکەر و گوێگر، ڕەگەزیان، بابەت و شوێن و کاتی ئاخاوتنەکەش دیار و ئاساییین، هەڵگری هیچ واتایەکی بارکراو نین، بەڵام کاتێك گوێگر گوێبیستی (عەیب نەبێ و بیلا مەعنا)ی قسەکەر دەبێت، هەمو ئەو دەربڕاوانە واتایەکی سێکسی وەردەگرن، چونکە وروژێنەرن و دەیسەلمێنن کە لە بیری قسەکەردا، واتا سێکسییەکە بەردەوام ئامادەیە و بەسەر واتا فەرهەنگییەکەشدا زاڵە.

٣ – ١ – ٢ / فیتەر

شوێن: ناوچەی پیشەسازی، دوکانی فیتەرێك.
بەشدارانی ئاخاوتن: قسەکەر و گوێگر و گوێهەڵخەر، لەگەڵ قسەکەرێکی دیکە لە دەرەوەی ئاخاوتنەکە، واتە خۆهەڵقورتێن.
بابەت و جۆری ئاخاوتن: دیاریکردنی شوێن . پەیوەندی تەلەفونی.

کەسێك، ئۆتۆمبیلەکەی هێناوە بۆ لای فیتەر، بەپێی ئاخاوتن و دەربڕینەکانیان، پەیوەندییان بەهێزە و دەربڕینی نارەسمی و گاڵتەئامێز بەکاردەهێنن.
فیتەرەکە لە ژێر ئۆتۆمبیلەکەوە خەریکی کارکردنە و لەگەڵ شۆفێرەکەشدا قسە و گاڵتە دەکات. لەو کاتەدا زەنگی مۆبایلی شۆفێرەکە لێیدا:

- ئەلو.
+ ....
- خۆشبی بژی.
+ ....
- وەڵا سەیارەم تێکچووە، ئەوە **لەسەر** فیتەریم.

فیتەرەکە بەدەنگێکی بەرز دێتە ناو ئاخاوتنەکەوە و دەڵێت:
وەڵا درۆیەدەکا، ئەوە **لە بنەوەیە**.

ئۆتۆمبیل بردنە سەر فیتەر و چونە لای دکتۆر، دەربڕین و کاری ئاساییین. هەروەها چونە سەر ماڵ و چونە سەر مامۆستا و ... هتد (بە مەبەستی هەڕەشە)، لەو دەربڕاوە ئاسایی و هەمیشەییانەن کە ڕۆژانە بەشێکی زۆر لە ئاخێوەرانی زمانی کوردی بەکاریاندەهێنن و دەریاندەبڕن، بەبێ گەیاندنی هیچ واتایەکی تابۆ و سێکسی. لەم دەوروبەرەشدا بە هەمان واتای ئاسایی بەکار هاتووە، بەڵام لای قسەکەری خۆتێهەڵقورتێن (فیتەر) ەکە، واتایەکی تابۆی گەیاندووە، بۆیە بەم شێواز و دەربڕینە بەشداریی ئاخاوتنەکە دەکات. لای ئەو، (سەر) و (بن) تەنیا هاوەڵکارێکی شوێنی نین بە واتا فەرهەنگییەکەیان، بەڵکو واتایەکی بارکراوی سێکسییان هەیە. ئەمە پێشینەیەکی هزریی هەیە و سێکس بەردەوام لە بیریدا ئامادەیە. بە شێوەیەکی دیکە، ئەمە ئەو پاشماوە ڕەفتاری و وەڵامدانەوەی وروژێنەرەکەیە، کە زمانەوانیی دەرونی لێیدەکۆڵێتەوە و گرنگیی پێدەدات.

٣ ــ ١ ــ ٣ / وێنەگر

شوێن: کۆلێجێك لە زانکۆ.
بەشداران و ڕەگەزیان: قسەکەر/ خوێندکار / مێ + گوێگر/ وێنەگر / نێر.
بابەتی ئاخاوتن: وەرگرتنەوەی وێنە.

- ئەرێ ڕەسمەکەم تەواو بووە؟
+ بەڵێ ، ئەوەتا لەناو جانتاکەمدایە.
- دەکوا **دەریبێنە، عەیب نەبێ**.
+ حەزەکەی **لەسەرەوە بیت یا لەژێرەوە؟ بیلامانێ**. (کۆمەڵێك وێنەی بەدەستەوەیە).

لەم ئاخاوتنەشدا دەربڕاوەکانی (دەریبێنە ، لەسەرەوە ، لەژێرەوە)، لە واتای فەرهەنگییاندا، هیچ واتایەکی سێکسی هەڵناگرن، لەم دەوروبەرەشدا کە شوێنەکە کۆلێجە و بابەتەکە وێنەیە لەناو جانتادا و وێنەگرەکەش کۆمەڵێك وێنەی لەدەستدایە، ئینجا دەربڕاوەکانی (سەرەوە و ژێرەوە) بەکاردەهێنێت، کەواتە تابۆ نییە. ئەوەی دەیکات بە تابۆ و واتای سێکسی بە دەربڕاوەکان دەدات، تەنیا بیری قسەکەر و گوێگرە، بە بەکارهێنانی (عەیب نەبێ و بیلامانێ) سیما و واتای سێکسییان پێدەبەخشن.

٣ ــ ١ ــ ٤/ ترشیاتفرۆش

شوێن : دوکانی ترشیاتفرۆشێك.
بەشدارانی ئاخاوتن : قسەکەر / کڕیار + گوێگر / فرۆشیار.
بابەتی ئاخاوتن : کڕین و کێشانی ترشیات.

- نیوکیلۆ ترشیاتم دەوێ، زەحمەت نەبێ.
+ بەسەرچاو ....(ترشیاتەکەی بەدەستەوەیە، هێشتا خەلەکەی تێنەکردووە)، بەردەوام دەبێت: **ئاوەکەی تێکەم ، عەیب نەبێ؟**

لەم ئاخاوتنەشدا دەربڕاوەکانی (ئاو) و (تێکردن)، لە واتای فەرهەنگییاندا تابۆ نین. مەبەست لە ئاو، ئاوی ترشیاتە، کە خەڵە، هەروەها تێکردنیش بە واتای تێکردنی ئەو خەڵەیە لە ترشیاتەکە. بەپێی دەوروبەریش واتای تابۆ ناگەیەنن، بەڵام کاتێك گوێبیستی دەربڕاوی (عەیب نەبێ) دەبین، ئەوا دەردەکەوێ کە (ئاو) لە فەرهەنگی مێشکی قسەکەردا واتایەکی سێکسیشی هەیە، کە زۆر لە واتا فەرهەنگییەکەی دورە، و لە کاتی ئاخاوتنەکەدا ئامادەیە و زاڵیشە. دەربڕاوی (ئاو تێکردن)یش بە هەمان شێوەیە. دەربڕاوی (عەیب نەبێ)، ورژێنەری بیری گوێگر و گوێهەڵخەرانی ئاخاوتنەکەیە و وەڵامدانەوەکەشی ئامادەبونی واتای سێکسی دەربڕاوەکانە لای گوێگر.

٣ ــ ١ ــ ٥ / مریشکفرۆش

شوێن : دوکانی مریشکفرۆش.
بەشدارانی ئاخاوتن: قسەکەر / کڕیار + گوێگر / مریشکفرۆش + گوێهەڵخەر.

- مریشکەکەت لۆ چاککردم؟
+ بەرێ ، ئەوەتا.
- **سەرەکەت خستە ناوێ، عەیب نەبی ؟**
+ بەرێ بەرێ، **لەناومنا ، تەشبیهات نەبی**.

دەربڕاوی (سەر)، لەم ئاخاوتنەدا، بە واتای سەری مریشك بەکارهاتووە و مەبەست لە (خستنەناو و لەناونان)یش ناو زەرفی عەلاگەیە. نە لە واتای فەرهەنگی و نە لە واتای دەوروبەردا تابۆ نین، کەچی (عەیب نەبی و تەشبیهات نەبی)، ئاخاوتنەکە دەکەن بە دەقێکی سێکسی. قسەکەر، بە ناڕاستەوخۆ، بە گوێگر دەڵێت من مەبەستم لە واتای سێکسی نییە. ئەمەش دیسانەوە هەژمون و ئامادەبونی سێکسە لە بیری قسەکەردا، کە دەبێتە وروژێنەرێکی کاریگەر بۆ گوێگر و بیری دەخاتەوە کە واتایەکی دیکەی فراوان هەیە جگە لە واتا فەرهەنگییەکەیان، کە دەشێ گوێگر لەو ساتەدا لە بیری نەبوبێت، بەڵام بیری دەکەوێتەوە، بۆیە ئەویش دەڵێت (لەناومنا، تەشبیهات نەبی)، واتە ئەویش بە ناڕاستەوخۆ، بە گوێگرەکەی دەڵێت منیش وەك تۆ مەبەستم واتای سێکسی نییە. کەواتە قسەکەر و گوێگر هەردوکیان ئامادەییی واتا سێکسییەکە، لە بیریاندا، بۆ یەکتری دەسەلمێنن.

٣ ــ ١ ــ ٦ / سەوزە فرۆش

شوێن: دوکانی سەوزە و میوە.
بەشداران: قسەکەر / کڕیار (نێر) + گوێگر / فرۆشیار (نێر) + گوێهەڵخەر.

- خەیار کیلۆی بەچەندە؟
+ دوانی بە هەزارە، بەڕێز.
- بەڵام زۆر گەورە و ئەستورن، ئەوە چییە؟!
+ جا تا **گەورە** و **ئەستور** بێ باشترە، **عەیب نەبێ**.

هاوشێوەی نمونەکانی پێشتر، واتای فەرهەنگیی دەربڕاوەکانی (گەورە و ئەستور) تابۆ نین و دو هاوەڵناوی ئاساییین، تا ئەو کاتەی دەربڕاوی (عەیب نەبێ) دەبیسترێ. کڕیار بە دەربڕاوەکانی (گەورە و ئەستور) پەسنی خەیار دەکات و مەبەستیەتی لایەنی نەرێنیی بخاتەڕو، بەڵام فرۆشیار هەمان دەربڕاو بە لایەنی ئەرێنی دەبینێت و دەڵێت باشترە. بێگومان ئەگەر بە واتای دەوروبەر لێکبدرێتەوە، خەیاری لەم شێوەیە، بەگشتی، باش نییە، بەڵام بەهۆکاری ئەوەی کە ئەم پەسنە لای فرۆشیارەکە پەسنی خەیار نییە و بیری لای بابەتێکی سێکسییە، خەیارەکەش و پەسنەکەشی بە واتای تابۆ دەخاتەڕو، بۆیە بە دەربڕاوی (عەیب نەبێ) مەبەست و بیری خۆی دەردەخات.

٣ ــ ١ ـ٧ / ئاسنگەر

شوێن: ناوچەی پیشەسازی، دوکانی ئاسنگەرێك.
بەشداران: قسەکەر و گوێگر.
بابەتی ئاخاوتن : کڕینی بۆڕی.

- وەستا گیان، دو بۆڕیی مەترونیویم دەوێ. یەکیان **ئەستورتر** بی، **بچنە ناویەك**.
+ برێ **عەیب نەبی** مامۆستا.
- برا، ئەمن باسی بۆڕی دەکەم، **عەیب نەبیی** لۆچییە؟!
+ ئاخر مامۆستا بەخوای زمانی کوردی زۆر بە مەعنایە.
- هەئهووو. کاکە ئەگەر هەتە **بمدێیە**، ئەو قسانەی ناوێ.
+ (بە پێکەنینەوە) ، بەخوای **بمدێیە**ش هەر **عەیب نەبیی** دەوێ، مامۆستا!
- ئەوە نەمەویست.

بەگوێرەی ئەم ئاخاوتنە، دەربڕاوەکانی (ئەستور و چونەناو)، لای قسەکەر (مامۆستا)، بە واتای فەرهەنگیی خۆیان بەکارهاتون و پەسنی (بۆڕی) دەکەن و هیچ سیمایەکی سێکسییان نییە، بەڵام لای گوێگر (ئاسنگەر)، وانییە؛ پێدەچێت ئەم دەربڕاوانە وروژێنەربن بۆ گوێگر و وەڵامدانەوەکەشی دەبڕاوی زمانیی (عەیب نەبی)یە. یان هەژمونی سێکس لەسەر بیری گوێگر ئامادەیە و واتایەکی سێکسی بە دەربڕاوەکانی زمانی کوردی دەبەخشێت. (بمدێیە) کردارێکی داخوازییە، بەهەردو واتای فەرهەنگی و دەوروبەریش، کە دوکانە و بابەتی ئاخاوتنەکەش (بۆڕی)یە، واتایەکی سێکسی ناگەیەنن. ئەمە هەژمون و ئامادەیی سێکسە لە بیری ئاخێوەردا، کە لە زمان و هەڵبژاردنی کەرەستە زمانییەکان و تێگەیشتن و لێکدانەوەی دەربڕاوە زمانییەکاندا، ڕەنگدەداتەوە. پاشماوە و لێکەوتەی ئاخاوتنەکەش جێهێشتنی شوێنی ئاخاوتنەکە و کۆتاییهێنانە بە ئاخاوتنەکەیە لە لایەن قسەکەرەوە، بەبێ گەیشتن بە ئەنجام.

٣ ــ ١ ــ ٨ / بۆیەچی
شوێن : قوتابخانەیەك دوای نۆژەنکردنەوەی.
بەشداران : قسەکەر / بەڕێوەبەری قوتابخانە و گوێگر / بۆیاغچی + گوێهەڵخەر

- وەستا، ئەو لادیوارە، ئێستاش پیسییەکەی پێوەدیارە.
+ باشە مامۆستا گیان، خەمت نەبی، دو **فرچەی لێدەخشێنم عەیب نەبی**، هەموی دادەپۆشیتن.

بەپێی دەربڕینی (عەیب نەبی)، دەردەکەوێت، کە (فڵچە) و (لێخشاندن) لای قسەکەر، واتای تابۆیان زاڵە.

٣ ــ ١ ــ ٩ / دارتاش
شوێن: دارتاشخانە.
بەشداران: قسەکەر (مێ) و گوێگر (نێر) / دارتاش.
بابەتی ئاخاوتن : دروستکردنی کاوەنتەر.

- .....
+ .....
- بەس توخوا دەسکی جوان و چاکم بۆ تێخە.
+ بەسەرچاو، خەمت نەبێ، ئی جوان و **چاکت بۆ تێدەخەم، عەیب نەبێ**.

لە دەربڕینی (بەس توخوا دەسکی جوان و چاکم بۆ تێخە)دا، (جوان و چاك) دو هاوەڵناون، پەسنی (دەسك) دەکەن، واتە دیارخەرن، بەڵام بە پێی ئاوازەی دەربڕاوەکانی (دارتاش)ەکە، کە هێز و ئاوازەی زیاتر دەخاتە سەر (چاك)، ئەوا لە هاوەڵناوەوە دەیکات بە هاوەڵکارێکی چۆنیەتی (چاکتێخستن)، کە پەسنی تێخستنەکە دەکات. ئەمەش دەریدەخات کە واتای سێکسی و تابۆی دەربڕاوەکان لە بیری قسەکەردا ئامادەیە و زاڵیشە بەسەر واتای فەرهەنگیدا. کاتێك دەربڕاوی (عەیب نەبێ) دەردەبڕێت، جارێکی دیکە دەیسەلمێنێت کە واتا سێکسییەکە لە بیریدا هەیە، بەڵام دەیەوێ بە گوێگر بڵێ ئەو واتایەم مەبەست نییە. ئەمەش دیاریکردنی هێلی گەڕانەوەیە بۆئەوەی کێشەی بۆ دروست نەبێت.

٣ ــ ١ ــ ١٠ / ئاردفرۆش
شوێن: دوکانی ئاردفرۆشتن.
بەشداران : قسەکەر / دوکاندار + گوێگر / حەمباڵ + گوێهەڵخەر / کڕیار.

- وەرە کاکە، ئەو فەردە ئاردە بۆ ئەو پیاوە بارکە.

+ بەسەرچاو، هەرئێستا.
- پێت هەڵدەگیرێ ؟
+ ئەی چۆن، ئێشمان هەر **هەڵگرتن** و **داگرتن** نییە ؟! **عەیب نەبێ**.

هەڵگرتن و داگرتن، نە لە واتای فەرهەنگییان و نە لە واتای دەوروبەریشدا، واتایەكی سێكسی یان تابۆ ناگەیەنن، بەڵام دەبڕینی (عەیب نەبێ) دەریدەخات كە واتا سێكسییەكە لە بیری قسەكەردا ئامادەیە.

٣ ــ ١ ــ ١١ / بەشی ناوخۆ
شوێن : ژورێك لە بەشی ناوخۆیی.
بەشداران: قسەكەر و گوێگر و گوێهەڵخەر.
جۆری پەیوەندی : هاوڕێ.
بابەتی ئاخاوتن : وەرگرتنی تووی كاڵەك.

- پێدەچی ئەو گندۆرە زۆر چاك و بەتام بی.
+ لەوانەیە. لۆ تۆیەكەی ناگریەوە و بیچێنی.
- وەڵا هەر وادەكەم. ئەتوش هەر **لۆم بگرە عەیب نەبی**، لۆم لە زەرفەكی كە.
+ ئنجا ئەتو **تۆت** بوێ؛ كو لۆت تێناكەم؟ وەڵا **هەموت لۆ تێدەكەم**، ناهێلم هیچی خەسار بی.
- ئەی **خوا بتگری**، تۆ گندۆرەی دەرێم، هەتیم!
+ ئێ ئەمنیش **تۆیەكەت هەمو لۆ تێدەكەم**.

لەم ئاخاوتنەدا، كاتێ قسەكەر دەڵێت (لۆم بگرە)، دەیەوێ بە هاوڕێكەی بڵێت مەبەستی لە گرتنەكە تابۆ نییە، بۆیە دەڵێت (عەیب نەبی)، بەڵام بە بۆچونی ئێمە، ئەمە دەبێتە وروژێنەرێك بۆ هاوڕێ گوێگرەكەی و بیری بۆ تابۆ دەچێت و ئاخاوتنەكە بە ئاراستەیەكی سێكسیدا دەبات و ئاوازەی دەربڕاوەكانیشی هەر ئەمە دەسەلمێنن. هەروەك دیارە قسەكەر خۆیشی درك بەم وەرام و مەبەستەی گوێگرەكەی دەكات و جەخت لەوە دەكاتەوە كە مەبەستی (تۆوی كاڵەك)ە نەك شتێكی دیكە. بەپێی واتای فەرهەنگی و واتای دەوروبەر بێت، نەدەبو قسەكەر دەربڕاوی (عەیب نەبێ) بەكاربهێنێت و ئاخاوتنەكەش بەم ئاراستەیەدا بڕوات، بەڵام هەژمونی سێكس لەسەر بیر و ڕەنگدانەوەی لە زماندا، ئەمەی هێنایە ئاراوە.

٣ ــ ١ ــ ١٢ / پینەدۆز
شوێن: دوكانی پینە پینەدۆزێك
بەشداران: قسەكەر + گوێگر + گوێهەڵخەر
بابەتی ئاخاوتن: كونكردنی قایش

- ماندی نەبی وەستا.
+ سەرچاوم.
- ئەو قایشەم گەورەیە، ئەگەر یەكدو **كونی** دیكەم لە تێبكەی، زەحمەت نەبی.
+ ئەی بەسەر چاو، چەند كونی دەتەوێ لۆت تێدەكەم. ئەوجا لە **كونكردنێ** خۆشتر هەیە ؟!
# پێكەنینی گوێهەڵخەرەكان..

ڕەفتاری (پێكەنینی گوێهەڵخەرەكان)، وەڵامدانەوەیە بۆ وروژێنەرە زمانییەكە، كە دەربڕینی (ئەوجا لە كونكردنێ خۆشتر هەیە ؟!) یە، بێگومان لێرەشدا بە پێی ئاوازەی دەربڕینەكە، قسەكەر واتای فەرهەنگیی دەبڕاوەكانی مەبەست نییە، بۆیە بووە بە وروژێنەر و وروژێنەریش وەڵامدانەوەی دەبێت. ئەگەر نا، لە واتای فەرهەنگیی و دەوروبەریشدا، تابۆ نییە.

٣ ــ ١ ــ ١٣ / ئۆتۆمبیل
شوێن: بەردەرگای ماڵێك
بەشداران: قسەكەر + گوێگر
جۆری پەیوەندی : هاوڕێ و هاوتەمەن

بابەتی ئاخاوتن: ژمارەی تابلۆی ئۆتۆمبیل

- ئەوە سەیارە تازەكەتانە؟
+ ئا . جوانە ؟
- ئەرێوەڵا . پیرۆزتانبێ. ڕەقەمەكەشی **زۆر خۆشە**.
+ بڵێ عەیب نەبێ.
- گوی بخۆ .. ئەو بورِغووەشی شل بۆتەوە. جەرِنەفیزێكی بێنە و توندی كەوە، با نەكەوێ.
+ .....
- دە جوانی بادە، با توند بێ.
+ ئێ كورِم دە فێربە بڵێ عەیب نەبێ، ئاخر چ بادەم ؟
- كورِە دە گوی بخۆ دیسان. چت بە دەستەوەیە ئەوەی بادە. هەر بۆخۆت دەتخورێ.

لەم ئاخاوتنەدا، (خۆش و بادان)، جێگای سەرنجن، چونكە نە لە واتای فەرهەنگییان و نە لە واتای دەوروبەر نە بەپێی بەكارهێنانی قسەكەر، واتایەكی سێكسی یان تابۆ نابەخشن، كەچی لای گوێگر بە واتای سێكسی لێكدەدرێتەوە، بۆیە داوادەكات (بڵێ عەیب نەبێ). ئەمەش دەریدەخات كە واتا سێكسییەكە لەبیریدا ئامادەیە و ئەمەش هەژمونی سێكسە. وەڵامەكانی قسەكەریش (... بخۆ)، لەگەڵ (چت بە دەستەوەیە ئەوەی بادە)، دەریدەخات كە قسەكەر بە واتای فەرهەنگیی خۆیان دەربڕاوەكانی بەكارهێناوە. هەروەها مەبەستی قسەكەر لە دەربڕینی (چت بە دەستەوەیە ئەوەی بادە)، ئەوەیە، بە گوێگر بڵێت كە ئێمە لە كوێین و باسی چی دەكەین، هیچ پەیوەندییەكی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی بە سێكسەوە نییە (واتای دەوروبەر)، بۆچی وای لێكدەدەیتەوە؟ ئەمەش سەلمێنەری ئەوەیە كە سێكس خۆی لە بیری گوێگردا ئامادەیە، بۆیە دەڵێت: (بڵێ عەیب نەبێ). دوجار بەكارهێنانی دەربڕاوی (بڵێ عەیب نەبێ)، دەبێت بە وروژێنەر، وەڵامدانەوەكەشی دەربڕینی قسەكەرە كە دەڵێت: (هەر بۆخۆت ....).

ئـەنـجـام

١. سێكس، هەژمونێكی فراوانی بەسەر بیر و دەورون و جیهانبینیی مرۆڤدا هەیە.
٢. بەكارهێنانی زمان، لە ژێر كاریگەری و هەژمونی پرۆسە هزرییەكانی مێشك و بارە دورونییە جیاوازەكانی مرۆڤ دایە، بۆیە لە زماندا ڕەنگدەدەنەوە.
٣. دەربڕینەكانی (عەیب نەبێ، بیلا مەعنا، تەشبیهات نەبێ، ...)، ئەگەر لەلایەن قسەكەریشەوە بە مەبەستی داپۆشین و دورخستنەوەی تابۆ بەكاربهێنرێن، ئەوا بۆ گوێگر دەبن بە وروژێنەر. بۆیە بە شێوەیەكی گشتی سیمای وروژێنەریان زیاترە لە داپۆشەر.
٤. زۆر بەكارهێنانی دەربڕینەكانی (عەیب نەبێ، بیلا مەعنا، تەشبیهات نەبێ، ...)، لەو ئاخاوتنانەی كە هیچ كام لە واتای فەرهەنگیی دەربڕاوەكان و واتای دەوروبەریان، پەیوەندییان بە سێكسەوە نییە، سەلمێنەری ئەوەن كە واتای سێكسیی دەربڕاوەكان لە بیری قسەكەردا ئامادەییی بەرچاویان هەیە.
٥. بە گوێرەی نمونەكانی ئەم لێكۆڵینەوەیە، تاكی كورد، بە شێوەیەكی گشتی، بیركردنەوە و جیهانبینییەكی سێكسیی هەیە.
٦. ئاستی ڕۆشنبیری و پلەی خوێندەواری، تاڕادەیەك، كاریگەرییان لەسەر بەكارهێنانی كەرەستە زمانییەكان هەیە.
٧. ئەو تێڕوانینە كۆمەڵایەتییەی ئاخێوەری كورد كە پێیوایە (قسەی كوردی هەموی بەمەعنایە، - واتای سێكسی-)، بنەمایەكی زانستیی نییە، تەنیا خۆدزینەوەیە لەو ڕاستییەی كە سێكس بەسەر هزر و بیركردنەوەیاندا زاڵە.
٨. فەرهەنگی زمانی كوردی، لە ناونان و وردەكارییەكانی چەمك و پرۆسەی سێكسیدا، هەژارە.
٩. ئاوازەی دەربڕینەكان، بەشێكی گرنگی واتای دەربڕاوەكان دیاری دەكەن.

سەرچاوەكان

سەرچاوە کوردییەکان

١. دزەیی، عەبدولواحید موشیر(٢٠٠٤)، واتای کاریگەری لە بواری ڕاگەیاندندا- لێکۆڵینەوەیەکی سیمانتیکی و پراگماتیکییە، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین.
٢. ڕسل، برتراند(٢٠٠٦)، دەسەڵات و تاك، وەرگێڕانی ئەژین عەبدولخالق، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی.
٣. سەعید، یوسف شەریف(٢٠١١) زمانەوانی، چاپی یەکەم، ڕێکخراوی زمانناسی، هەولێر.
٤. عارف، زوبێر عەلی(٢٠١٢)، ئیدیەم لە شێوەزاری هەورامیدا، نامەی ماستەر، فاکەڵتیی زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی سێمانی.
٥. عەلی، کسپە ئەبوبەکر(٢٠١١)، پەیوەندیی بیر و زمان لە کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێجی زمان، زانکۆی سلێمانی.
٦. فەتاح، محەمەد مەعروف(٢٠١١)، زمانەوانی، چاپی سێیەم، ئەکادیمیای کوردی، هەولێر.
٧. فەرهادی، ساجیدە عەبدوڵڵا(٢٠١٣)، چەند لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی، ئەکادیمیای کوردی، هەولێر.
٨. فەرەج، شاخەوان جەلال(٢٠١١)، تابۆ وەك نموونەیەکی پەیوەندیی نێوان زمان و کلتور، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.
٩. محەمەد، دارا حەمید(٢٠١٠)، هەندێ لایەن لە سیمانتیك و پراگماتیکی کوردی، چاپی یەکەم، چاپەمەنیی ژیر، سلێمانی.
١٠.مەحموود، ئاڤێستا کەمال(٢٠١٢)، پرۆسە سایکۆلۆژییەکان لە زمانی کوردیدا، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی.
١١.موحسین، بەهزاد(٢٠٠٨)، کۆزمانەوانی، ڕامان، ژ ١٢٩ ، هەولێر.

سەرچاوە عەرەبییەکان

١٤ . افيتش، مليكا(١٩٩٦)، اتجاهات البحث اللساني، ترجمة: سعد عبدالعزيز مصلوح و وفاء كامل فايد.
١٥ . بشر، كمال(ب.ت)، التفكير اللغوي بين القديم و الجديد، دار الثقافة العربية، جامعة القاهرة.
١٦ . جعفر، نوري(١٩٧١)، اللغة و الفكر، مكتبة التومي، الرباط.
١٧ . خرما، نايف(١٩٧٨)، اضواء على الدراسات اللغوية المعاصرة، كويت.
١٨ . داود، محمد محمد(٢٠٠٩)، جدلية اللغة و الفكر، دار غريب للطباعة و النشر و التوزيع، القاهرة.
١٩ . زوين، على(١٩٨٦)، منهج البحث اللغوي بين التراث و علم اللغة الحديث، ط ١، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد.
٢٠ . السعران، محمود(١٩٥٨)، اللغة و المجتمع، المطبعة الأهلية، بنغازي.
٢١ . سلمان، عبد علي(١٩٨٥)، الانثروبولوجيا الاجتماعية، جامعة الموصل.
٢٢ . سليم، مريم(٢٠٠٩)، علم النفس المعرفي، دار النهضة العربية، بيروت، لبنان.
٢٣ . صالح، قاسم حسين(١٩٨٧)، الانسان ... من هو؟ دارالحكمة للنشر و التوزيع، جامعة بغداد.
٢٤ . الضامن، حاتم صالح(ب.ت)، علم اللغة، جامعة بغداد.
٢٥ . غلفان، مصطفى(٢٠١٠)، في اللسانيات العامة، دار الكتب الوطنية، بنغازي.
٢٦ . القذافي، رمضان محمد و الدويبي، عبدالسلام بشير(٢٠١٠)، علم النفس الأجتماعي، المكتب الجامعي الحديث، الأسكندرية.
٢٧ . لاينز، جون(١٩٨٧)، اللغة و المعنى و السياق، ترجمة: عباس صادق الوهاب، دار الشؤون الثقافية العامة، آفاق عربية، بغداد.
٢٨ . لوشن، نورالهدى(٢٠٠٦)، علم الدلالة – دراسة و تطبيق، المكتب الجامعي الحديث، الأسكندرية.
٢٩ . نهر، هادي(١٩٨٨)، علم اللغة الأجتماعي عند العرب، دار الغضون، بيروت.
٣٠ .هدسن (١٩٨٧)، علم اللغة الأجتماعي، ترجمة: محمود عبدالغني عياد، ط ١، وزارة الثقافة و الاعلام، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد.
٣١ . وافي، على عبدالواحد(١٩٧١)، اللغة و المجتمع، مطبعة نهضة مصر، قاهرة.

سەرچاوەی فارسی

٣١.باطنی، محمد رضا(١٣٩٠)، زبان و تفكر، مقالات زبان شناسی، كتاب گزيده.

ئینتەرنێت:

٣٢. http://en.wikipedia.org/

الملخص

العلاقة و التفاعل بين اللغة و الفكر

الكلام المحظور الجنسي كنموذج

يقع موضوع هذا البحث ضمن علم اللغة النفسي كفرع من فروع علم اللغة التطبيقي. ويتكون من مقدمة و ثلاثة فصول والنتئج المتحصلة عليها.

جرى الحديث في الفصل الاول، عن اللغة والرمز وعلم اللغة النفسي و العلاقة بين اللغة والفكر، اللغة و الرؤيا، مع الفردانية و التكيف. يسير البحث وفق مسار، وهو ان كيفية اختيار الوحدات و التعابير اللغوية و اسلوب استخدامها من قبل الفرد، جزء من نوعية تفكيره و شخصيته، وهي وسيلة اساسية لأنسجام و تكيف الفرد مع المجتمع و من حوله، لأن اللغة وسيلة فعالة، يستطيع الأنسان عن طريقها ايصال مبتغاه و رسائله بطرق و اساليب مختلفة. ان استخدام التعابير المحظورة أو سترها و حصرها لأظهار الأحترام أو تجريح احاسيس المقابل والتشهير به، جزء من اسلوب التخاطب عند الفرد و المجتمع.

بينما خصّ الفصل الثاني بالكلام المحظور. والمحظور في اللغة، عبارة عن حظر و منع التحدث عن عدة مواضيع بشكل صريح و مباشر، و استخدام عدة تعابير اخرى كبديل لها بنفس المفهوم و المعنى، و ذلك لأسباب منها: اجتماعية و نفسية و دينية و سياسية ...الخ. و يتغير هذا بمرور الزمن و من مجتمع الى آخر. للكلام المحظور عدة انواع، لكن الكلام المحظور الجنسي هو محور هذا البحث، و تم البحث عنه في ضوء العلاقة القائمة بين اللغة و الفكر و التحدث عن دور التعابير(المغطية – المثيرة).

اما في الفصل الثالث، فقد أُخِذَ عدة نصوص كلامية من المحادثات اليومية لمتكلمي اللغة الكوردية - اللهجة الكرمانجية الوسطى كنموذج، وتحدثنا عنها بالقدر الكافي و الشافي و حُدِّدَ فيها الجوانب النظرية للفصلين الأول و الثاني. وفي الختام توصّل البحث الى نتائج عدة، منها: للجنس هيمنة واسعة على الفكر و الحالة النفسية للفرد الكوردي، وينعكس هذا في لغته و اسلوب تخاطبه. لمتحدثي اللغة الكوردية، رؤيا جنسية بصورة عامة. وأيضا، تفتقر اللغة الكوردية في تسمية و دقائق العملية الجنسية الى مفردات مناسبة و معبرة، أي انها غير ثرية في هذا الصدد.

Abstract

Relationship and interaction between language and thought

Sexual language taboo as a model

This research is in the field of the psycholinguistics, which is one of the applied linguistics branches. It consists of an introduction, three chapters and the results.

In the first chapter, deals with language, symbol, psycholinguistics and the relationship between language and thought, language and vision, with individuality and adaptation. The research proceeds with the path that the selection of units and idioms and the manner of their use by the individual is part of the quality of his/ her thinking and personality, which is a basic means for the harmony and adaptation of the individual with the society and around him, because language is an effective means through which man can deliver his desires and messages in ways and different styles. The use of prohibited expressions or covering them and restricting them to show respect or defame feelings of defamation and defamation is part of the communication method of the individual and society.

Chapter II is reserved for forbidden words. Which prohibits the use of several other expressions in their place with the same meaning and reference, for reasons such as: social, psychological, religious, political, etc. This changes over time and from society to society. There are several kinds of forbidden words, but sexual taboo is the focus of this research. It has been sought in the light of the relationship between language and thought and the role of idioms.

In the third chapter took several verbal texts in the daily conversations of the speakers of the Kurdish language, the middle Kermanjy dialect as a model, and talked about them as needed and identified the theoretical aspects of the first and second chapters. In the end, the research arrived at several results, including: the sex of the predominance of the broad thought and psychological state of the individual Kurdish, and this is reflected in his language and style of communication. For speakers of Kurdish language, a vision of sexuality in general. The Kurdish language is rather poor, in the label and the details that include sex.